

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 4, Sayı: 3, 2020, ss. 419-457/ Volume: 4, Issue: 3, 2020, pp. 419-457

Journal homepage: <https://apjir.com/>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

ZEMAŞERÎ TEFSİRİNDE PEYGAMBERLERİN İSMETİNE BAKIŞ

Valmire Batatina KRASNIQI

Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Tefsir, Bursa
PhD Student, Uludağ University Basic Political Sciences Tafsir, Bursa/Turkey

valosabat@hotmail.com

Öz

Kur'an'da peygamberlerden bahsedilen âyet-i kerîmeler arasında onları metheden, teselli eden âyetler bulunduğu gibi bazı konular ve uygulamalarında yanlış davranışlar ortaya koydukları için kendilerini uyarıp ikâz eden âyet-i kerîmelerin de mevcut olduğu müşahade edilmektedir. Ayrıca peygamberlere nisbet edilmiş olan, zulüm, isyân gibi günâh ifade eden lafızlar da bulunmaktadır. Bu bilgilere dayanarak onların ismet sahibi olup olmadıkları hususunda çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Bunlar arasında onların günâh işlemekten korunduğu ifade edilirken, öte yandan, onların konumunu gölgeye düşürecek nitelikte görüşler de bulunmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte peygamberlerin günâh işlediğinden bahseden âyet-i kerîmeler, müfessirler tarafından ele alınıp izah edilmeye çalışılmıştır. Bu makalede de, Hârizm âlimlerinden olan ez-Zemahşerî'nin yazmış olduğu "el-Keşşâf" adlı tefsirinde, peygamberlerin ismet sıfatına aykırı görünen, başka bir ifadeyle peygamberlerin hata işlediğine dair izlenim veren bu âyet-i kerîmeler ile ilgili izahlar mukayeseli bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Zemahşerî, Keşşâf, İsmet, Günâh.

LOOKING AT THE ISMAH OF PROPHETS IN THE TAFSIR AL-ZAMAKHSHARI

Abstract

It is observed that while some verses of the Qur'an praise and comfort Prophets, there are some other verses which warn them because of their misbehavior in some issues. In addition, there are also some expressions of sins such as cruelty and rebellion attributed to prophets. Based on this information, various opinions have been made as to whether they (the prophets) have the epithet of 'ismat' (incorruptible innocence) or not. While in some views they are discribed as protected from comitting sins, on the other hand there are views that state quite the opposite. Although this is the case, the verses where prophets' sins are mentioned, were discussed and explained by the commentators of the Quran. This article too, discusses comparatively verses that seem to be contrary to the 'ismat' epithet of the prophets, or in other words explains verses which imply that prophets could have committed sins in the explanation of the tafsir al Kashshaf of Harizm's scholar Zamahsharee.

Key Words: Tafseer, Zamahsharee, Kashshaf, Innocence, Sin.

Atf / Cite as: Krasniqi, Valmire Batatina. "Zemaşerî Tefsirinde Peygamberlerin İsmetine Bakış". *Apjir* 4/3 (Aralık 2020), 419-457.

Giriş

Klasik İslâm (kelâm) literatüründe muhtevası ve mahiyeti tartışılan العصمة / "İsmet" sıfatı, nübüvvet bahisleri içerisinde yer almaktadır. Yüce Allah'ın kulunu fahiş şeylerden koruması,¹ onu (kulu) helâk edecek şeylerden uzak tutması,² onu temiz bir yaratılışa sahip kılması, zafer ve kararlılık bahşetmesi, iç huzuru yaratması ve onu güzel şeylere muvaffak kılması suretiyle kendilerini muhafaza etmesi³ anlamlarını ihtiva eden العصمة / "İsmet" sıfatının, dinî hükümlerin tebliği konusunda peygamberlerin masum olduklarını ifade ettiğine dair mezhepler arasında ittifak bulunmaktadır. Bunun hâricindeki konularda masum olup olmadıkları, masum iseler işlemiş oldukları hatanın büyük mü küçük mü; peygamberliğin öncesinde mi sonrasında mı vaki olduğu gibi hususlarda mezhepler arasında ihtilâflar vardır.⁴

Peygamberlerin günah işlediği veya işlemediği tartışmaları erken dönemde ortaya çıkmıştır ve bu mevzu, itikâdî mezheplerin düşüncelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Hâricî ekolünden her günahın küfür kapsamına girdiğini iddia eden Fudaylî'ye göre peygamberlerin hata yapmaları; dolayısıyla küfre düşmeleri câizdir.⁵ Hâricîler'in diğer fırkaları ise peygamberlerin nübüvvetle görevlendirilmeden evvel de masum oldukları görüşündedir.⁶ Şîa mezhebi, elçilik ile görevlendirilmiş olan peygamberler ve onların vasîsi ve vârisi olan imamların, küçük büyük hiçbir günah işlemediği, onlarda (peygamberlerde ve imamlarda) mevcut olan "ismet" sıfatının, onları cebren günahlardan uzaklaştırmadığını, bilakis onların Yüce Allah'ın lütfu ile günahlardan

¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990), 12/ 403.

² el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh tâcü'l-luğa ve sıhâhü'l-Arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-İlim, 1399/1979), 5/1986.

³ el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râğıb, *el-Müfredât fi ğarîbil-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil Aytânî, (Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1419/1998), 570; Ayrıca bkz. Bulut, Mehmet. "İsmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/134.

⁴ Bkz. es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Kitabu'l-Bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Huleyf, (Mısır: Darü'l-Mâ'rife, 1389/1969), 95; Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânu'l-fırkati'n-Nâciye minhum*, nşr. Zâhid el-Kevserî, (Beyrut: Menşurâtu'd-Dâri'l-Âfâki'l-Cedîd), 1402/1982, 210.

⁵ er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *İsmetü'l-Enbiyâ*, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı), 1406/1986, 26.

⁶ es-Sâbûnî, *Kitabu'l-Bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usûli'd-dîn*, 122.

kaçındıklarını ifade ederken;⁷ Mu'tezile ekolü, peygamberlerin günahlardan masum olmasını, "aslah" prensiplerinin gereği olarak savunmaktadırlar. İsmet sıfatı peygamberleri hatalardan koruyan Allah Teâlâ'nın bir lütfudur. Bu lütfu sayesinde insanlar büyük hatalar işlemekten korunmaktadır. Bu sıfat, ancak peygamberlerde ve onların yerine geçen kimselerde bulunmaktadır. Peygamberlerde hata işleme kabiliyeti bulunmakta; dolayısıyla küçük hata işlemeleri mümkündür.⁸

Ehl-i Sünnet'in önemli temsilcilerinden olan Eş'arîler'in ekserisi, peygamberlerin nübüvvetle görevlendirildikten sonra hataların tamamından korunduğu görüşündedir. Dolayısıyla ismet sıfatı, Yüce Allah'ın peygamberlere itaat kuvveti vermesi, masiyet gücü vermemesi şeklinde anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle ismet, peygamberlerin günah yapmalarını meneden bir sıfattır. Sehven (yanlışlıkla) ve bir kasıt olmaksızın yapılanları günah kapsamında saymayan Eş'arîler, bu durumun peygamberler için câiz olduğunu ifade etmektedir.⁹ Mâturîdî mezhebi de peygamberlerin sehven ve kasıt olmaksızın başlarına hata çeşidinden bir şeyin gelme durumu dışında kendilerini lekeyecek ve kıymetini düşürecek hatalardan masum oldukları görüşündedir. Ancak masumiyetlerine rağmen itaatte bulunma veya hata işleme kabiliyeti kendilerinde mevcut olmaktadır.¹⁰ Fakat Kur'an'ın bazı âyet-i kerîmelerinde peygamberlerin işlediği bazı hatalardan bahsedildiği için işkâl ortaya çıkmaktadır. Biz de bu kaynaklar ışığında, peygamberlerin beşerî oluşlarının mahiyetini açıkladıktan sonra birkaç örnek vermek suretiyle; Zemahşerî ve diğer müfessirlerin, peygamberlerin ismet sıfatına yaklaşımlarını ortaya koymaya ve bu konuda bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

1. Beşerî Kimliği Bağlamında Peygamberler

⁷ İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer el-Kummî Muhammed b. Alî el-Hüseyn b. Mûsâ, *el-İ'tikadât fi dini'l-İmâmiyye*, (Beirut: Dâru'l-Müfîd, 1414/1993), 96; eş-Şeyh el-Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. En-Nu'mân el-Bağdâdî el-Ukberî, *en-Nüketü'l-İ'tikâdiyye*, thk. Rıdâ el-Muhtârî, (Kum: yay.y., 1413/1993), 37; eş-Şerîf el-Murtazâ, *Tenzîhu'l-Enbiyâ ve'l-Eimme*, (Kum: İntişârâtü'r-Rızâ, 1366/1947), 15; et-Tûsî, *Keşfu'l-Murât fi şerhi tecridi'l-İtikât*, (Kum: İntişârât Şekûrâ, 1371/1952), 376.

⁸ Mu'tezile'ye göre ismetin dayanakları mucize, salah-aslah, adâlet ve peygamberlerin hüccet olmasıdır. Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, Nşr. Ahmed Ebû Hâşim Abdülkerîm Osmân, (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1408/1988), 573; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-rkâvîl fi vücûhi'l-te'vîl*, 1.b., (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998), 4/ 116.

⁹ el-İcî, Adudüddîn, Ebû'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilğaffâr, *el-Mevâkif fi ilmi'l-Kelâm*, (Beirut: Âlemu'l-Kütüb, ts.), 114; Eş'arî, Ebû'l-Hasen Âlî b. İsmâîl, *Kitabu'l-Luma' fi'r-reddi ala ehli'z-Zeyg ve'l-Bid'a*, (Kahire: Matbaatu Mısıriyye, 1416/1995), 99-100; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Usûlu'd-dîn*, thk. Ahmed Şemsüddîn, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2002), 189; el-Beyzâvî, *Tavâliu'l-envâr min metâli'l-enzâr*, thk. Abbâs Süleyman, Beirut: Dâru'l-Cil, 1411/199), 214.

¹⁰ es-Sâbûnî, *Kitabu'l-Bidâye mine'l-kifâye fi'l-hidâye fi usûli'd-dîn*, 188-189; Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn, *Usûlu'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss, (Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1424/2003), 172.

Kur'ân-ı Kerîm'de beşer lafzı, nübüvvet şümülünde, Allah'ın elçilerinin bir beşer/insan olduğu hakikatını hatırlatmak ve belirtmek için zikredilmiştir. Dolayısıyla elçiler, beşer/insanlar arasında seçilmiş birtakım ayrıcalıklı vasıfları bulunan; fakat özde bir beşer evladı özelliğindedir. Onlar yaşamları boyunca çirkin ve olumsuz olan bütün davranışlardan uzak durarak, insanlar için örnek olmuşlardır. Aynı zamanda ilahî mesaja mutabık bir yaşam tarzıyla, meydana gelen her vakıa mukabilinde örnek bir duruş sergilemek ve ihtiyaca binaen uygun bir davranış ortaya koymak üzere gönderilmişlerdir. Beşer cemiyetine kutsal vahyin ulaştırılması, yaşayarak örnek olma görevi ancak bir insan vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir ki nitekim öyle de vaki olmuştur. Âyet-i kerîmelerde¹¹ de beşer lafzının elçiler için kullanılmış olması bu gerçeği yansıtmaktadır. Mâturîdî'ye göre; peygamberler, Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği elçiler oldukları için beşer niteliğinde olmaları tabiidir. Zira beşer/insan, ancak kendi özelliğinde olanla tanışıp, dostluk etmekte ve onun örneğini kabul etmektedir.¹² Dolayısıyla Kur'ân'da, "Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın."¹³ buyrulurken, elçilerin insanlar içinden seçilmiş oldukları ve onlar vasıtasıyla anlayacakları şekilde vahyin kendilerine iletileceğine dair vurgu yapılmaktadır. Zira onlar (elçiler), kendi cemiyetinde yaşayan fertlerin durumunu en iyi bilendir.¹⁴

Kur'ân, peygamberlerin beşer olduklarını; bu bağlamda diğer insanlar ile aynı nitelikte olduklarını vurguladıktan sonra, "De ki: "Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, 'Sizin ilâh'ınız ancak bir tek ilâhtır" diye vahyolunuyor."¹⁵ buyurarak, onların tek spesifik yanının, onlara vahiy gelmesinin; başka bir ifadeyle peygamber oluşlarının gereği olduğunu ifade etmektedir. Lakin bu spesifik yan, onlara nebevî kimlik kazandırmakla birlikte beşerî olma konumundan çıkarmamaktadır. Bununla birlikte Kur'ân'ın bazı âyet-i kerîmelerinde peygamberlerin, kendilerine vahiy gelmeden önce, yaşamış oldukları topluluk arasında temiz hayatları, dürüst ve güvenilir vasıflarıyla bilinmekte ve tanınmakta oldukları ifade edilmektedir.¹⁶ Ayrıca onların, hata ve günaha karşı Yüce Allah tarafından korunmuş oldukları da belirtilmiştir.¹⁷ Lakin bazı peygamberlerin ortaya koydukları bazı fiilerden ve itâb'dan bahseden âyet-i kerîmeler de bulunmaktadır.¹⁸ Bu

¹¹ İbrâhim, 14/11.

¹² el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, haz. Mecdi Bâsellum, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 5/337.

¹³ İbrâhim, 14/4.

¹⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhul Beyan*, Çev. Murat Sülün, Ali Hakan Çavuşoğlu, Zekeriya Tüfekçioğlu, (İstanbul: Erkam y., 2015), 10/144.

¹⁵ Kehf, 18/110. Ayrıca bkz. Fussilet, 41/6.

¹⁶ Bkz. Hûd, 11/62; Kasas, 28/26; Ahzâb, 33/21.

¹⁷ Bkz. İsrâ, 17/73-75; Hac, 22/52.

¹⁸ Bunlardan bazılarına ileride mukayeseli bir şekilde yer verilecektir.

bilgiler ışığında peygamberler i'tikâd açısından büyük günahlardan -küfür, şirk gibi- ve tebliğ vazifesi kapsamına girebilecek yanlışlıklardan korunmuşlardır. Ancak beşer oluşlarının hikmeti gereği zelle olarak tasnif edilen birkaç küçük hata yapmaları imkân dâhilindedir. Fakat bu davranışlar, onların şahsiyetine ve tebliğ vazifelerine zarar verecek bir nitelikte söz konusu olmamaktadır. Bu açıklamaların ardından konuyu örneklerle somutlaştırmaya çalışacağız.

2. Hz. Âdem'in İsmet Sıfatıyla İlgili Müşkil

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in ağacın meyvesinden yememe hususunda Allah'a verdiği sözü unuttuğu vurgulanmaktadır.¹⁹ Zira şeytân ona verdiği sözünü unutturacağına ve aldatacağına; dolayısıyla Cennet'ten çıkarılması konusunda uğraşacağına dair Yüce Allah'a yemin etmişti. Bundan ötürü Hz. Âdem özür sahibi sayılmaktadır. Ancak aynı sûrenin başka bir âyetinde ise bu durumun aksine Hz. Âdem'in isyancı olduğu belirtilmektedir:

يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا

“Bunun üzerine onlar (Âdem ve eşi Havvâ) o ağacın meyvesinden yediler. Bu sebeple ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yaprağından üzerlerine örtmeye başladılar. Âdem, Rabbine isyân etti ve yolunu şaşırdı.”²⁰

İsfahânî (v. V./X.) âyet-i kerîmede geçen العصيان /“el-İsyân” lafzının, “itaat etmemek” anlamında olup Allah'a karşı kullanıldığında ise, “Emre itaat etmemek” manasına geldiğini; ayrıca الغي lafzının Kur'ân'da farklı manalarda kullanıldığını belirtmektedir. Buna göre Şuarâ sûresi 26/91 ile Tâhâ sûresi 20/121 âyet-i kerîmelerinde “Câhil olmak” manasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla الغي /“el-Ğayy” lafzı الرشد / “er-Rüşd” lafzının zıddı olmakta ve doğru iş işleyene رشد / “Raşede” hata eden kimseye de غوي /“Ğavâ” denilmektedir.²¹ Bu kelimenin, kaybetme manasını taşıdığı da ifade edilmektedir.²² Zemahşerî (v. 538/1144) ise فغوي ifadesinin, من كثيرة الأكل “Çok yemekten ötürü

¹⁹ “Andolsun, bundan önce biz Âdem'e (Cennet'teki ağacın meyvesinden yeme, diye) emrettik. O ise bunu unutuverdi. Biz onda bir kararlılık bulmadık.” (Tâhâ, 20/115.)

²⁰ Tâhâ, 20/121. Ayrıca bkz. Şen, Mustafa. “Peygamberlerin İsmet Sıfatının Kur'ân Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)”. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/10, (2018). 383-414.

²¹ Necm sûresi 52/2 ile A'râf sûresi 7/202 âyetlerinde “Bozuk bir inançtan kaynaklanan cehâlet”, Meryem sûresi 19/59 âyette “Arzu edilene ulaşamama veya bir şeyin neticesi”, Hicr sûresi 15/39 âyetinde “Yaşantısı bozuldu” anlamında kullanılmaktadır. Bkz. el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, 620.

²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/140.

tiksindi” manasına geldiğinin iddia edildiğini belirttikten sonra bunun çok yanlış bir tefsir olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Hz. Âdem’e âsi denilip denilmeyeceği konusunda ilgili Zemahşerî iki görüş dile getirmektedir.²³

Konuyla ilgili İbn Abbâs (v. 68/687/88)’a isnaden zikrettiği ilk görüşe göre Hz. Âdem, Yüce Allah’ın kendisine verdiği emre bağlı kalmamış, itaat çerçevesinin dışına çıkmıştır ki bu da isyândır. Âdem (a.s) âsi olunca davranışı rüşd ve hayır çerçevesinden çıkmış, ğayya (şaşkınlığa) ulaşmıştır; zira ğayy (şaşkınlık) rüşdün zıddıdır.²⁴

Bu konuda Zemahşerî’nin dile getirdiği ikinci görüşe göre âyet-i kerîmede عَصِي /“Asâ” fiili, Hz. Âdem’in işlediği hatanın büyük değil, zelle/küçük hata olduğunu göstermektedir. Burada, “و زل آدم و أخطأ” /“Hz. Âdem hata etti, kaydı (zelle)” ve benzeri hafif bir ibare de kullanılmamış, küçük günahları ifade eden lafızların tercih edilmemiş olmasında, küçük günahlara karşı insanlara yönelik bir lütuf, oldukça caydırıcı bir nasihat ve aşikâr bir uyarı söz konusu olmaktadır. Âyette, “Bakın ve nasihat alın, zerre kadar küçücük hatalar hâricindeki günahlardan korunmuş olan Allah Teâlâ’nın seçkini ve sevgili, masum peygamberinin küçücük bir hatasını bile nasıl bir şekilde, şiddetli ve ağır ifadelerle kınıyorum; bundan öğüt alın ve değil büyük hata işlemeye cesaret etmek, yaptığımız küçük hataları bile küçümsemeyin” denilmek istenmiştir. Zemahşerî’nin zikrettiği bu yorumda, ismet sıfatı hakkındaki itikâdî düşüncesinin etkisi açıkça görülmektedir.²⁵

Konuyla ilgili bir kıyaslama yapacak olursak; ilk dönem müfessirleri ilgili âyeti fazla te’vile gitmemişlerdir. İbn Abbâs (v. 68/687/88), söz konusu emre karşı âsîliğin yasak ağaçtan yemek sûretiyle olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca âyette yer alan ğavâ lafzını, “doğru yolu bırakmak, istediğine ulaşmak” şeklinde tefsir etmek sûretiyle âyetin izahıyla yetinmiştir.²⁶ Taberî (v. 310/923) bu minvalde birçok rivâyet zikrettikten sonra, عَصِي /“Asâ” fiilinin “emre karşı çıkmak, çiğnemek” anlamını tercih etmekte; dolayısıyla âyette Hz. Âdem’in, Rabbinin emrine karşı geldiği ve kendisine konulmuş olan yasak hududunu aştığı gösterilmektedir.²⁷ Mâturîdî (v. 333/944), âyet-i kerîmede yer alan عَصِي /“Asâ” ve غَوِي /“Ğavâ” lafızlarının aynı manayı ihtiva ettiğini belirtmekle birlikte, her kim ki Rabbine isyân ederse, ğavâ etmiş olur” demektedir. Buna göre Hz. Âdem hakkında “âsî”

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/116.

²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/116.

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/117.

²⁶ el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîru’l-mikbâs min tefsiri İbn Abbâs*, (Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 267.

²⁷ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Câmiu’l-beyân an te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 1.b., (Kahire: Dâru Hicr li’t-Tabâati ve’n-Neşri ve’-Tevzîi ve’l-İ’lân, 1422/2001), 16/190.

isminin kullanılması ve işlediğinden ötürü azarlanması uygundur. Zira o daha evvel imtihân edilmemiştir. Ona ağaçların hepsi değil bir tanesi yasaklanmış; bu durumda kurban kesen birinin besmele çekmeyi unutmaması gibi, o da yasaklanmış olan bu ağaçtan yememesi gerektiğini unutuvermiştir. Onun (Hz. Âdem) işlediği bu hataya karşılık, nimetlere mazhar olan bir nebi olmasından hareketle “âsî” gibi bir vasıf ile nitelenmiştir. Peygamberlerin işlediği çok küçük hatalar, diğer insanların işlediklerinden farklıdır. Ayrıca peygamberlerin işlediği küçücük bir hatanın isyân şeklinde vasıflandırılması, insanların küçük büyük günahlardan sakınması ve ibret almaları içindir.²⁸ Vâhidî (v. 468/1076) ise, isyânın taatın, ğââyetinin rüşdün zıddı olduğunu ifade etmekle birlikte, Hz. Âdem’in büyük hata yaptığına işaret etmektedir.²⁹ Neseî (v. 508/1115) ise, peygamberler için mutlak anlamda zelle ifadesinin kullanılabileceğini ifade etmekte; ardından da Zemahşerî’nin dile getirdiği açıklamaya benzer bir görüş sergilemektedir.³⁰

Tabersî (v. 548/1154)’ye göre العَصِيَان / “el-isyân” lafzı, emre karşı gelme anlamında olup, vacibi bırakan kişi için kullanıldığı gibi, vacib olmayanı (nafileyi) terk eden biri için de kullanılmaktadır. Hz. Âdem nafile olan şeyi terk etmiş ve kendisine yasaklanmış ağaçtan yemek sûretiyle elde edeceğini sanmış olduğu neticeye ulaşamamıştır.³¹ Âyet-i kerîmede عَصِي / “Asâ” lafzı, nafileyi bırakması, غَوِي / “Ġavâ” lafzı ise, elde edeceği nimetlere ulaşmaması manasında bulunmaktadır.³² Râzî (v. 606/1210) ise, Hz. Âdem’in yaptığı büyük hata olduğunu iddia edenlerin görüşlerini ele alıp, naklî ve aklî delillere dayanarak eleştirdikten sonra, Hz. Âdem’in hatasının zelle olduğunu belirtmektedir. Bu zellenin de büyük hata olduğunu, ancak Allah’ın elçilerinin büyük hata işlemeyeceği anlayışından ötürü bu günahın (zellenin) nübüvvetle görevlendirilmeden evvel olduğunu ifade etmektedir. Hz. Âdem’in isyânla vasıflandırılması hususunda Râzî, Kur’ân-ı Kerîm ilk bakışta ne kadar Hz. Âdem’in âsîlik yapıp şaştığına delâlet etse de, hiç kimsenin Onun (Hz. Âdem’in) âsî ve ğavî olduğunu ifade etmesi uygun değildir. Zira Hz. Âdem’in işlediği bu hata birkaç sefer olmadığı, tek bir defa söz konusu olduğu bilinmekte; durum böyle iken onun hakkında âsî ismi kullanılmaması gerekmektedir. Bu vâkıanın onun nübüvvetle görevlendirilmesinden evvel sâdır olduğu kabul edildiğinde, Yüce Allah’ın onun tevbesini kabul edip nübüvvetle şereflendirdikten sonra “âsî” ismini kullanmak caiz değildir. Bu

²⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, 3/ 311.

²⁹ Vâhidî, *el-vecîz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî, (Beyrut: Dâru’l-Kalem, t.y.), 4/548; Ayrıca bkz. Şen. “Peygamberlerin İsmet Sıfatının Kur’ân Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)”. 399.

³⁰ en-Neseî, Ebû’l-Berekât Hâfîzuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku’t-tenzil ve hâkâiku’t-te’vil*, (Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1419/1998), 1/81.

³¹ et-Tabersî, Emînü’l-İslâm Ebû Alî el-Fadl b. Hasen, *Mecmau’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-Murtazâ, 1426/2006), 7/46-47.

³² Şerîf Murtazâ, *Tenzihu’l-Enbiyâ ve’l-Eimme*, (Kum: İntişârâtü’r-Rızâ, 1366/1947), 24.

durum, kâfir olan bir kimsenin İslâm'a girdikten sonra yine إنه كافر / "O kâfirdir" denilmesine benzemektedir ki bu doğru değildir. Bu vâkıanın Hz. Âdem'in nübüvvetinden sonra sâdir olduğunu kabul etsek bile, onun hakkında bu vasfın kullanılması caiz değildir. Zira Hz. Âdem yaptığı bu hatadan tevbe etmiştir. Ayrıca عصى / "Asâ" ve غوي / "Ĝavâ" fiileri, Hz. Âdem'in birçok konuda âsî ve Allah'a karşı şaşkın olduğu vehmini uyandırmaktadır. Bu durumda bu iki ifade Kur'ân'da mutlak manada değil, Hz. Âdem'in âsî olduğu o vâkıa ile kayıtlı olarak zikredilmektedir. Buna göre sanki burada, Hz. Âdem'in ancak zikredilmiş olan bu hususta âsî olduğuna delâlet etmektedir. Aynı zamanda Yüce Allah'ın, Hz. Âdem hakkında kullandığı bu ibareyi, Allah Teâlâ'dan başkasının Hz. Âdem hakkında kullanması câiz değildir.³³

Kanaatimizce de bütün peygamberler gerek nübüvvetle görevlendirilmeden önce gerekse bu görevden sonra büyük günah işlememişlerdir. Ancak bazı peygamberler yanlışlıkla veya unutarak "zelle" diye isimlendirilen bazı hatalar işlemişlerdir. Bunlar arasında Hz. Âdem'in kendisine yasaklanan meyveden yemek sûretiyle işlediği fiil de yer almaktadır. Tâhâ suresinin 115. âyetinde de belirtildiği gibi Hz. Âdem'in bu ağaçtan günah işleme azmi olmaksızın dalgınlıkla ve unutarak yediği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu hâdisenin peygamberlikten önce cereyan ettiği bilinmektedir ve hikmetin gereği olarak gerçekleşmiştir. Zira Yüce Allah'ın insanı yaratmasındaki maksad ve hikmetin gerçek olması, ancak Hz. Adem ve Hz Havva validemizin cennet yurdundan yeryüzüne inmesiyle mümkün olmuştur. Hz. Âdem'in "âsî" olarak vasıflandırılmasına gelince, Râzî'nin belirttiği gibi Yüce Allah'ın, Hz. Âdem hakkında kullandığı bu ibareyi, Allah Teâlâ'dan başkasının kullanması uygun değildir. Zira bilindiği üzere Hz. Âdem, Allah'a karşı gelmek üzere yapmadığı bu hatadan sonra büyük pişmanlık duymuş ve ne bir mazaret bularak, ne de birinin üzerine suçu atmaya çalışarak, "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." (A'râf, 7/23) şeklinde niyazda bulunmuştur.

3. Hz. İbrâhîm'in İsmet Sıfatıyla İlgili Müşkil

³³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1401/1981), 2/399, 22/ 128; Râzî "İsmetü'l-Enbiyâ" adlı eserinde Hz. Âdem'in hatasının büyük hata olduğunu iddia edenlerin görüşlerini altı maddede değerlendirmekte: a) Kur'an asâ fiilini büyük günah işleyip cezaya çarptırılacaklar için kullanmıştır. b) Ancak günahkâr olan tevbe eder, tevbe eden kişi de günahını itiraf etmiş olur. c) O bir yasağı çiğnemiştir. d) Hem Allah Hz. Âdem'i zulüm kelimesi ile tavsif etmiş hem de kendisi kendine zalim demiştir. e) Hz. Âdem Allah'ın affi olmasaydı mutlak bir hüsrana uğramış olacağını itiraf etmiştir. f) Onun, Cennet'ten çıkarılmasına sebep olan şeytanın vesvesesine ve telkinine kapılmasıdır. (bkz. er-Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, 49-53.)

Peygamberlerin günahlardan korunmuş olduğu (ismet-i enbiyâ) ilkesiyle ilk bakışta çelişkili gibi görünen âyet-i kerîmelerden birisi de şudur:

هَذَا فَاسْتَأْذِنُواهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ هَذَا بِالْهَيْبَةِ يَا إِبْرَاهِيمُ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ

“(İbrahim gelince) “Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrâhîm” dediler. Dedi ki: “Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. K onuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!”³⁴

Zemahşerî, âyet-i kerîmenin zâhiren Hz. İbrâhîm’in yalan izlenimini vermesinin, ismet-i enbiyâ ilkesiyle çeliştiğine dikkat çekmekte; bu durumun izahı mahiyetinde birkaç ihtimâl zikretmektedir.³⁵

Keşşâf sahibinin nakledip tercih ettiği ilk ihtimâle göre, âyet-i kerîmede zikredilen Hz. İbrâhîm’in sözleri, dolaylı bir biçimde (tarizli), tevriyeli sözlerindedir. Bu tarz anlatımı ancak meânî ilminin inceliğine sahip olanların kavrayabileceğini ifade etmektedir. Buna göre Hz. İbrâhîm’in bu sözlerle kastı, kendi işlediği işi putlara nisbet etmek değildir; bilakis tarizli ve tevriyeli bir yolla bunu kendisinin yaptığını, fiilin kendine ait olduğunu beyan etmek istemektedir. Bu tür üslûbuyla hedefine ulaşmış, kesin deliller ile muhataplarını suskun bir duruma getirmiştir. Bu durum, birinin güzel hat yazmakla meşhur olup da güzel bir hatla bir şeyler yazdığı vakit, arkadaşının ona أنت كتبت أنت؟ /“Sen mi yazdın bunu?” demesine benzemektedir. Bu şekilde soran biri ise, okuryazar olmayan biri olup güzel hat yazamamakta; ancak çarpuk çarpuk bir şeyler çizebilmektedir. Güzel yazan o kimse, bu şekilde soran kişiye ! بل كتبه أنت /“Hayır/bilakis onu sen yazdın” demiş olursa, bununla kastı, soran kişiyle alay etmekle birlikte, yazıyı da kendinin yazdığını belirtmektir. Bu üslûpta Hz. İbrâhîm’in sözlerinde de görülmektedir. Onun “Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır.” demesiyle soranlar ile alay etmekle birlikte, kendisinin yaptığını bildirmiş olur.³⁶

Konuyla ilgili ikinci ihtimâle göre Hz. İbrâhîm, putların çok titiz bir şekilde sıra sıra dizilmiş olduğunu gördüğü sırada çok öfkelenmişti. Onların büyüklerine olan öfkesi, diğerlerine göre oldukça fazla ve daha şiddetli idi. Zira müşrikler, ona diğer putlara göre daha fazla saygı gösterip sevgi besliyorlardı. Bundan ötürü, putları küçük düşürmesine ve kırmasına sebep olan o büyük puta, kendi yaptığı fiili isnat etmiştir. Nitekim bir fiilin onu yapana isnat edildiği gibi, o fiile neden olana da isnat edilebilmesi mümkündür.³⁷

³⁴ Enbiyâ, 21/62-63.

³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/153.

³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/153.

³⁷ a.yer.

Zemahşerî'nin bu hususta aktardığı üçüncü ihtimâle göre Hz. İbrâhîm'in "Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır." sözüyle, onların (müşriklerin) benimsediği inanca (mezhebine) uygun bir anlayışı nakletmiş olması da imkân dışı değildir. Bu takdirde, onlara sanki "Bu fiilin büyük putun işlediğine niçin şaşıyorsunuz? Zira kendisine ibâdet ve dua edilen bir ilâhın buna ve bu işten daha büyük olan şeylere, gücünün yetmiş olması en doğal hakkıdır" şeklinde söylemiş olmaktadır.³⁸

Dördüncü ihtimâle göre Hz. İbrâhîm'in, "Putların arasında en büyüğü olduğu halde, kendisinin yanında küçük putlara da ibadet edilmesine kızan bu büyük put şu işi yapmıştır." şeklinde dediği nakledilmektedir. Zemahşerî bu görüşü destekleme mahiyetinde Muhammed b. es-Sümejfâ (v. 215/830)'nın "bu işi büyükleri yapmıştır" anlamında olan *فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ* ifadesini *فَلَعَلَّهُ* manasında, *فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ* / "Bunu işleyen herhalde büyükleridir." şeklinde okuduğunu zikretmektedir. Bu okuyuşa göre "fâilin büyükleri olması mümkündür" demektedir.³⁹

Konuyla ilgili bir kıyaslama yapacak olursak; ilk dönemdeki bazı kaynaklar, "Hz. İbrâhîm'in üç defa yalan söylediği ve bunlardan biri, "Bilakis büyükleri yapmıştır." şeklindeki rivâyetin ışığında bu hâdiseyi değerlendirerek Hz. İbrâhîm'in gerçekten yalan söylediğini kabul etmişlerdir.⁴⁰ İbn Kuteybe (v. 276/889)'ye göre ise, Hz. İbrâhîm'in "Bilakis büyükleri yapmıştır." sözü onun yalan söylemediğini göstermektedir. Zira Hz. İbrâhîm, konuşmayı/konuşabilmeyi, bu fiili işlemiş olanın şartı olarak belirtmiştir. Buna göre eğer putlar konuşabilirlerse doğru olanı söyleyecekler; fakat konuşmadıklarına göre (ki konuşmalarının mümkün olmayacağını bilmektedir) büyük put da bu fiilin fâili

³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/154.

³⁹ a.yer.

⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/ 300; Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-beyân*, tahk. İbn Âşûr, Ebû Muhammed, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 6/210; Rivâyet için bkz., Buhârî, "Enbiya", 8; Müslim, "Fedâil", 154; Ebû Dâvûd, "Tâlîk", 16; Tirmizî, "Tefsir", 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/403. Kimi rivâyetlerde Sare ile ilgili olan sözünün yerine, Hz. İbrahim'in yıldız, ay ve güneşi rab edinmesi olayı zikredilmektedir. Bkz. el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed, *el-Musnedu'l-mustahrec alâ sahihi İmâmî'l-Müslim*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/269; 3/407. Ancak bu rivâyetlerin sahih olmadığı, Sâre ile ilgili olan rivâyetin bu konudaki üçüncü yalan olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Bkz. el-Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, (Mısır: Mustafâ el-Bâbî ve Evlâduhu, 1392/1972), 12/ 408; el-Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hâk b. Emîr Alî ed-Diyânüvî, *Avnu'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebi Dâvûd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 6/238; İbn Hacer (v. 852/1449) demiştir ki: "Hadis müttefekun aleyhtir. Buhârî'nin lafzı şöyledir: *لم يكن إبراهيم إلا ثلاث كذبات: ننتين منهن في ذات الله عز و جل*" Hz. İbrâhîm üç yalan dışında yalan söylememiş, bunlar Allah'ın zatı ile ilgili olan üç yalandır." (İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kâfi's-şâfi fi tahrîci ehâdisi'l-keşşâf*, nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, b.3, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/69.

değildir. Dolayısıyla bu söz, fiilin, Hz. İbrâhîm tarafından yapıldığına dair bir itirafı ihtiva etmektedir.⁴¹

Taberî âyetle ilgili olan rivâyetin ışığında, Hz. İbrâhîm bu sözleri, müşriklerin durumunu ortaya koymak ve hakka yöneltmek sûretiyle söylediğini ifade etmiştir. Onun bu hususta gerçek olanı söylememesi, Yüce Allah'tan verilen bir izne dayanmaktadır. Bu izahın akabinde Taberî, putperestlerden bir kısmı hakka yönelmiş ve ibâdeti hak etmeyen putlara tapmakla kendi kendilerine zulmetmişlerdir. Ayrıca burada müşriklerin Hz. İbrâhîm'e taptıklarını kimin kırdığını sorarak onun, kendileriyle alay ettiğini; dolayısıyla kendi kendilerini küçük düşürdüklerini anlatmak istediği şeklinde iki görüş daha zikretmektedir.⁴² Mâturîdî ise, Hz. İbrâhîm'in bu sözleri ilk bakışta yalan görünmüş olsa da hakikatte hiçbir yalan içermemektedir. Nitekim bu durum, "İşte Rabbim!" (En'âm, 66/77, 78), "Ben hastayım" (Sâffât, 37/89) âyetlerine benzemektedir. Burada da Hz. İbrâhîm'in söylediği sözler zâhiren ne kadar yalan görünmüş olsa da gerçek anlamda böyle bir durum söz konusu değildir; ardından Mâturîdî, Zemahşerî'nin aktardığı dördüncü ve İbn Kuteybe'nin yorumuna yer vermekle yetinmiştir.⁴³ İbn Hazm (v. 450/1063)'a göre Hz. İbrâhîm "Bilakis büyükleri yapmıştır." şeklindeki sözünü, kavmini kınamak ve azarlamak sûretiyle söylemiştir. Nitekim bu Yüce Allah'ın, Cehennem'de azabı tatmakta olan birine, "Tat bakalım! Hani sen güçlüydün, şerefliydin!?" (Duhân, 44/49) demesine benzemektedir. Buna göre gerek Hz. İbrâhîm'in sözü, gerekse Allah Teâlâ'nın kelâmı muhataplarını kınamak amacıyla söylenmiştir. Zira Hz. İbrâhîm'in muhatabı olan topluluk, putların iyilik ve kötülük yapmaya gücü yeteceğine inandıkları gibi, Cehennem azabını tadan kimse de, dünya hayatında iken güçlü ve şerefli olduğuna inanmaktaydı. Hz. İbrâhîm bu eylemi işlediği halde "Bunu büyük put işledi" dememiştir. Zira yalan, bir şeyi olduğundan değişik bir şekilde göstermek ve bunu gerçekleştirmeye niyetlenmek demektir.⁴⁴

Râzî ise, bütün muhakik âlimlerin Hz. İbrâhîm'in söylemiş olduğu bu sözün yalan olmadığını ifade ettiklerini belirttikten sonra, onların bu hususta dile getirdikleri delillerini zikretmekte; ardından da nakilcilerin, söz konusu kelâmın yalan olduğu

⁴¹ İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim Dîneverî, *Te'vîlu muhtelifi'l-Hadîs*, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, (Beirut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1408/1988), 1/ 35; Ayrıca bkz. el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Meâlimu't-tenzîl*, (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1409/1989), 4/296; el-Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrâhîm, *Lübabu't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995), 4/296; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, (Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1427/2006), 11/208; ez-Zuhaylî, Vehbe Mustafâ, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerî'âtî ve'l-menhec*, (Beirut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1411/1991), 17/82.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16/300-301.

⁴³ Mâturîdî, *Te'vilât*, 3/334-335.

⁴⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 4/5.

şeklindeki görüşünü aktarmaktadır. Akabinde de nakilcilerin delillerini zikretmekle birlikte bu görüşün makbul olmadığını ifade etmektedir. Zira ona göre yalan söyleme eylemi peygamberlerden ziyade bu görüşü desteklemek sûretiyle bu rivâyeti çıkaranlara daha uygun düşmektedir. Ayrıca bu hususta şu bir gerçektir ki eğer peygamberler, bir maslahattan dolayı yalan söylemeleri ve Yüce Allah'ın buna izin vermesi uygun görülecek olsa, bunun, peygamberlerin Allah Teâlâ'dan haber verdiği ve Yüce Yaratıcı'nın bildirmiş olduğu her konuda câiz kılınmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ise şer'î hükümlere güveni kökünden silmekle birlikte, günah kapılarını açmaktadır. Ancak bu konuda zikredilen rivâyet sahih ise, Efendimiz'in *إِذَا هَرَبَ مِنْ ظَالِمٍ وَ اخْتَفَى فِي دَارِ إِنْسَانٍ* /“Zalimler kaçtığında ve bir insanın evinde sığındığında.”⁴⁵ hadisi şerîfteki kullanılan tarîz anlamına benzetmektedir.⁴⁶

Kanaatimizce ilk dönem kaynakları söz konusu konuya daha objektif bir şekilde yaklaşmış ve izahlarını bu şekilde yapmışlardır. Daha sonraki tefsir kitaplarında ise konu, peygamberlerin günah işlemekten tenzih ilkesi doğrultusunda ele alınmıştır. Bu bağlamda, “*Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!*” cümlesinin, hem “Bunu sen mi yaptın?” sorusuna doğrudan cevap olmaması hem de Hz. İbrâhîm'in zaten daha önce putlara karşı bir fiile girişeceğini aynı bağlamda ifade etmiş olması, dolayısıyla yalan olarak vasıflandırılması tutarlı görünmemektedir. Ayrıca muteber hadis kaynaklarında yer alan rivâyete gelince, senet açısından doğru ise, o zaman söz konusu ifadenin tarîz anlamında kullanıldığını desteklemektedir.

4. Hz. Yûsuf'un Kıssasında Görülen İşkâl

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yûsuf'un Züleyhâ ile yaşadığı hâdise ana hatlarıyla ele alınmıştır. Bu âyetler arasında konumuz açısından ele alınacak olan şu âyettir:

وَالْفُحْشَاءِ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْقَدِّ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا
الْمُخْلِصِينَ

“Andolsun, kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Yûsuf da ona istek duyacaktı. Biz, ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.”⁴⁷

Âyet-i kerîmede, Allah'ın îkâzı olmasaydı Hz. Yûsuf'un Züleyhâ'ya meyledeceği beyan edilmektedir. Zemahşerî, Allah'ın peygamberinden bir günahın vâki olabileceğinin, bir

⁴⁵ Buhârî, “Edeb”, 116.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 22/184-185.

⁴⁷ Yûsuf, 12/24.

kadına istekte bulunmak gibi bir eylemin ortaya çıkmasının nasıl câiz olabileceğini sormak sûretiyle, ismet-i enbiyâ ilkesine aykırı düşen bu durumun çözümü bağlamında üç vecih⁴⁸ zikretmektedir.

Zemahşerî'nin zikrettiği ilk görüşe göre âyet-i kerîmede yer alan هَمَّ fiili, sadece irâde etmek manasında değil, kadına karşı şehvet, arzu duymak, “fitrî meyil” manasındadır. Buna göre, Yûsuf'un nefsi, o kadınla birlikte olmayı istemiş, gençlik şehveti ve duyduğu arzuya harekete etmiş ve tıpkı kadının ona meylettiği gibi hem aklı hem de kararlılığı neredeyse izâle edecek olan böyle bir halin gerçekleşeceği bir yönelme ondan meydana gelmiştir. Ancak Hz. Yûsuf kendisini kaplamış olan bu durumu, haramlardan kaçınmanın gerekliliğine dair mükelleflerden alınmış söz ve kesinlik ifade eden delil üzerine düşünmek sûretiyle aşmıştır. Dolayısıyla âyetin anlamı, “Yûsuf îkâzı görmemiş olsaydı, fiili yapmaya istekte bulunur ve arzu ederdi.” şeklindedir. Benzer bir şekilde bu yaklaşımın, Mâturîdî ve Kâdî Abdülcebbar (v.415/1025) tarafından da dile getirildiği görülmektedir.⁴⁹

Zemahşerî'nin aktardığı ikinci görüşe göre وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهَا / “Kadın ona meyledip karar vermişti” ifadesi, kadının Hz. Yûsuf ile birlikte olmaya karar verdiğini; وَهَمَّ بِهَا / “O da ona meyledip karar vermişti” cümlesi ise, Hz. Yûsuf'un da onunla olmaya karar verdiğini göstermektedir. لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ / “Eğer Rabbinin kanıtını görmemiş olsaydı.” ifadesinin cevabı hafzedilmiştir. Bu durumda âyetin takdiri, لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ لَخَالَطَهَا / “Rabbinin kesin delilini görmemiş olsaydı, onunla birlikte olmuş olurdu.” şeklinde olmaktadır. Zira bu durumu, “O da meyledip karar vermişti” ifadesi desteklemektedir. Dolayısıyla âyette, وَهَمَّ بِهَا ifadesiyle, شَارَفَ أَنَّهُمْ بِهَا / “Nerdeyse ona karar verip meyletmek üzere idi” anlamı kastedilmiştir. Bu durumda ifade, birinin هَمَّتْ بِقَتْلِهِ لَوْلَا أَنِّي خِفْتُ اللَّهَ / “Onu katletmeye karar verdim, eğer Yüce Allah'tan korkmasaydım.” demesine benzemektedir ki, bununla Yüce Allah'tan korkmuş olmasaydı, o fiili (öldürmeye) işleyecekti, anlamı kastedilmektedir. Fakat Zemahşerî, cevabın şart edatından önce gelmesini câiz görmemekte; şart ifadesinin cümlenin başında olması gerektiğini ifade etmektedir. Burada da لَوْلَا edatı ile kurulmuş olan şart cümlesi, içerdiği iki cümle ile beraber tek bir ifade gibidir. Dolayısıyla bir cümlenin bir kısmının diğer kısmından evvel

⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/268-269.

⁴⁹ Bkz. Mâturîdî, *Te'vilât*, 2/575; Kâdî Abdülcebbar, *Tenzihü'l-Kur'ân ani'l-metân*, (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Hadîse, ts.), 190.

gelmesi uygun değildir. Fakat kendisine dalâlet eden bir lafzın bulunması halinde bir kısmının hafzedilmiş olması mümkündür.⁵⁰

Keşşâf sahibinin konuyla ilgili zikrettiği üçüncü görüşe göre Araplar bir şeyi, çoğulukla beraber mevcut olduğu zaman başka bir şeyin adıyla adlandırmaktadır. Buna göre âyette yer alan *هَمَّ* lafzı, her ne kadar istekte bulunma, kastetme manasına gelse de burada aklına düşme ve zihnine gelme manasında kullanılmıştır. Zira normalde, aklına düşme aşamasının ardından istekte bulunma ve kastetme aşaması gelmektedir. Dolayısıyla genel anlamında kullanılmış olan bu lafız, aklına düşme aşamasını ifade etmek amacıyla kullanılmış olabilir.⁵¹

Müellifimiz Zemaşerî'nin konuyla ilgili dikkat çektiği başka bir nükte daha bulunmaktadır. O da bu hâdisede aynı fiilin; yani *هَمَّ* fiilinin hem Hz. Yûsuf hem de vezirin karısı hakkında kullanılmasıdır. Bu durumda “Andolsun kadın ona meyledip karar vermişti, o da ona karar verip meyletmişti.” ifadesinde, “karar verip yönelme” fiili arasında iki ayırım yapılmıştır. Bu durumda cümlenin takdiri, “Kadın Yûsuf ile birlikte olmaya karar vermişti, o da onunla birlikte olmaya karar verip meyletmişti” şeklinde olması gerekmektedir. Ayrıca “her iki muhâlata” (birlikte olma) ifadesiyle, “Kadının ondan arzusunu gidermek şeklinde istediğini alması, onun da ondan şehvetini gidermek sûretiyle isteğini alması” kastedilmektedir. Lâkin Hz. Yûsuf'un Yüce Allah'ın îkâzını görmesi sayesinde onunla şehvetini gidermeyi terk ettiği kastedilmiştir. Bundan dolayıdır ki *لولا* / “...miş olsaydı” ifadesinin sadece *وَهَمَّ بِهَا* / “O da ona meyledip karar vermişti” ifadesine taalluk etmesi mümkündür.⁵²

Bu açıklamalardan sonra *Keşşâf* sahibi, bu âyetle ilgili bazı rivâyetleri esas alarak ortaya çıkan birtakım görüşleri nakletmektedir. Buna göre Hz. Yûsuf kadınla ilişkiye girmeye yönelmiştir; hatta bir kadın ile ilişkiye girmede gerekecek şeyleri yapmıştır. Kadın da aynı şekildedir; fakat Hz. Yûsuf tam o esnada, bu eylemin ne kadar çirkin ve büyük bir günah olduğunu parmaklarını ısırarak ona anlatmak isteyen Hz. Ya'kûb'un suretini görerek veya onu bu fiilden engelleyen bir ses işiterek, bu çirkin eylemi (zina fiilini) yapmayı son anda terk etmiştir. Akabinde de Zemaşerî, Hz. Yûsuf'un sahip olduğu ismet sıfatına ters düşen bu rivâyetleri şiddetle eleştirmekte ve bu gibi görüş ve yaklaşımların, dinleri Allah Teâlâ'ya ve peygamberlerine ifitira atmaktan ibaret olan Haşvîlerin ve Cebriye'nin uydurmaları olduğunu ve Ehl-i 'Adl ve't-Tevhîd (Mu'tezile)'in ise, -Allah'a şükürler olsun

⁵⁰ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 3/269.

⁵¹ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 3/269.

⁵² Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 3/269.

ki- onların bu yaklaşımlarından ve rivâyetlerinden uzak olduğunu ifade etmektedir. Ardından da Hz. Yûsuf en küçük bir hata yapmış olsaydı, tıpkı bazı peygamberlerin -Âdem (a.s), Dâvûd (a.s.)- hatalarının takbih edildiği gibi, onun hatasının da takbih edilip tövbesine yer verileceğini söylemektedir. Bilakis Yüce Allah Yûsuf (a.s.)'a methiyede bulunmuş, onu "ihlâs sayesinde kurtarılmış" olarak tanıtmıştır. Böylece onun ayakların kaydığı bu mevkide sabit durduğu, nefsine karşı savaştığı ve neticede hem öncekilerin kitaplarında hem de Kur'ân-ı Kerîm'de methedilmiş olduğu açıktır.⁵³

Bu konuda bir karşılaştırma yapacak olursak; Taberî, konuyla ilgili kadın, Hz. Yûsuf ile birlikte olmaya meyledip karar vermişti; ancak Hz. Yûsuf onu itip kendini ondan uzaklaştırmayı arzuladı. Ancak Rabbinin delilini görmemiş olmasaydı kadın kendisine istekte bulunması ile kadına yönelecekti, şeklindeki yorumu zikrettikten sonra, bu şekilde âyetin te'viline giden müfessirlerin, ilk dönemdeki (seleflerin) sözlerine karşı çıkan ve Kur'ân-ı Kerîm'i kendi arzularına göre tefsir eden kimseler olduğunu ifade etmektedir. Ardından Taberî, konuyla ilgili ikinci görüşü zikrettikten sonra Hz. Yûsuf'un, Yüce Allah'ın bir burhân sayesinde zina işlemekten alıkonulduğunu ifade etmiştir. Bu burhânın Hz. Ya'kûb'un veya melikin sureti yahut Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da zina ile ilgili zikrettiği ve tehdit ihtiva eden bir âyet olması mümkündür. Bu burhânın kat'î özür ihtiva eden bir delil olması da şart değildir. Ancak ona göre bu konuda en doğrusu, Yüce Allah'ın buyurduğunu ikrar etmek ve gerisini O'nun ilmine bırakmaktır.⁵⁴ Zeccâc (v. 311/923) ise bu âyetin açıklaması bağlamında *لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ لَوَاقَعَهَا أَوْ لَهَمَّ بِهَا* / "Eğer Rabbinin ikâzını görmeseydi, kadınla zina edecekti yahut ona (kadına) meyledecekti" şeklinde ifade kullanmıştır.⁵⁵

Şerîf Murtazâ (v. 436/1044) da bir peygamber olan Yûsuf (a.s.)'un sahip olduğu ismet sıfatına ters düşmüş olan rivâyetleri kesinlikle yanlış bulmakta ve yukarıdaki görüşlerin hepsini aktarmaktadır. Ancak ikinci görüş ile ilgili olarak Şerîf Murtazâ, biraz farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre âyet-i kerîmede bir takdîm-te'hîr söz konusudur. Dolayısıyla âyetin takdiri *و لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَ لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ لَهَمَّ بِهَا* / "Kadın onunla birlikte olmayı istedi; eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı, Hz. Yûsuf da onunla birlikte olmaya meyledecekti." şeklindedir. Buna göre bu âyet-i kerîmede *لَوْلَا*'nın cevabı öne

⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/270; Ayrıca bkz. Bayat, Ekrem. "Peygamberlerin İsmet Sıfatı ve Allah Merkezli Anlatımı". *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 14/3 (2019), 451-463; Günaydın, Fatma. "İlk Dönem Tefsir ve Hadis Literatüründe İsmet". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2017), 7.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/86- 100.

⁵⁵ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, 1. b., (Beirut: Âlemu'l-Kütüb, 1408/1988), 3/101.

geçirilmiştir.⁵⁶ Taberî ise bu yaklaşımı, لولا'nın cevabının öne geçmesinden ötürü; Arapça kurallarına aykırı olmasından dolayı; ayrıca ilk dönem müfessirlerin görüşüne ters olması itibariyle yanlış olarak nitelendirmektedir.⁵⁷

Râzî de ismet-i enbiyâ anlayışı bağlamında, Hz. Yûsuf'un söz konusu fiile azmetmesi doğrultusunda iki görüş zikretmektedir. Rivâyetlere dayanılan ilk görüşe göre Hz. Yûsuf bu günaha kastetmiştir. Nitekim bu anlamda Vâhidî, ilmîne güvenilen ve rivâyetlerine itibâr edilen âlimlerin, Hz. Yûsuf'un da o kadına meylettğini ve bir kimsenin hanımına yaklaştığı gibi onun da yaklaştığını fakat Allah'ın burhânını görünce bütün şehvî hislerinin gidiverdiğini söylediklerini ifade etmektedir.⁵⁸ Râzî bu yaklaşımı ve bu hususta esas alınan rivâyetlerin kesinlikle yanlış olduğunu belirttikten sonra, doğru bulup tercih ettiği ikinci görüşe yer vermektedir. Buna göre Hz. Yûsuf bu çirkin eylemden ve haram niyetten uzaktır. Bunun kelâmcıların ve muhakkık müfessirlerin görüşü olduğunu belirttikten sonra, peygamberlerin ismet sıfatının vâcib olduğuna dair delilleri zikretmektedir.⁵⁹ لولا'nın cevabının öne geçmeyeceği doğrultusunda yapılan izahları

⁵⁶ eş-Şerîf Murtazâ, *Emâli's-Seyyidi'l-Murtazâ*, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2004), 1/ 454.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/86.

⁵⁸ el-Vâhidî, *el-Bâsit fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrâhîm er-Reys, Abdurrahmân b. Abdülcebbâr b. Sâlih Hasâvî, (İskenderiyye: Dâru'l-Müsavveri'l-Arabî, t.y.), 12/ 54. Ayrıca bkz., Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/ 328-329; el-Hevvârî, Hûd b. Muhakkem, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, tahk. Şerîfi, (Beyrut: Dâru'l-Arabî'l-İslâmî, 1410/1990), 2/262; İbn Ebî Hâtim, Ebü Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm musnedan 'an Rasûlullâhi ve's-Sâhâbeti ve't-Tâbi'in*, tahk., Tayyib, Es'ad Muhammed, (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ Elbâz, 1417/1996), 7/2123; İbn Ebî Zemenîn, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsmâ, *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn*, tahk., İsmâil, Muhammed Hasen ve Mezîdî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/382.

⁵⁹ Birinci delil: Zina, büyük günahların en çirkinlerindedir. Emânete hainlik etmek de yine en kötü günahlardan sayılmaktadır. Hem sonra yapılmış olan büyük bir iyiliğe, tam bir alçak ve rüsvâlık ile alabildiğine utancı gerektirmiş olan bir kötülük ile karşılık vermek de en çirkin günahlar arasındadır. Ayrıca bir kimse, çocukluğundan başlamak üzere gençliğine ve olgunluk çağına ulaşana kadar bir adamın yuvasında büyüyecek, bol bol rızık temin edilecek, namusu ve şerefi muhafaza edilecek, sonra da bu şekilde korunan bu çocuk kalkıp, kendisine böyle büyük ihşanda bulunan kimseye, en çirkin ve en büyük kötülüğü yapacak. İşte bu, en âdi bir fiildir. Bu sabit olunca birinci görüşte olanların Hz. Yûsuf'a izâfe ettikleri bu masiyet, sayılmış olan dört açıdan da büyük bir günahdır. Böylesi bir günah, eğer Yüce Allah'ın yaratmış olduğu insanların en fasığına ve hayırlardan tamamen berî olan birine isnat edilse, o bile bunu kesinlikle kabul etmez. Bu durumda, böylesi bir masiyet, mucizelerle desteklenmiş olan bir peygambere nasıl isnat edilebilir? İkinci delil: Peygamberlerden ne zaman bir zelle ortaya çıksa, onlar bunu çok büyük görür ve bunun ardından hemen tevbe ederek, pişmanlıklarını ortaya koymaktadırlar. Bundan hareketle eğer Yûsuf (a.s), güzel ve hoş olmayan büyük bu günaha yeltenmiş olsaydı onun hemen bunun peşinden tevbe ve istiğfarda bulunmaması imkânsız olurdu. Eğer o tevbe etmiş olsaydı şüphesiz Yüce Allah, diğer peygamberlerde olduğu gibi onun tevbe ettiğini Kur'ân-ı Kerîm'de zikrederdi. Bu konuda herhangi bir şey bulunmadığı takdirde, bu hâdisede Hz. Yûsuf'dan hiçbir günah ve masiyetin ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Üçüncü delil: Bu olay ile ilgili olan herkes, Hz. Yûsuf'un, o günahtan uzak olduğuna şehâdet etmiştir. Durum böyle iken, hiçbir müslümanın bu konuda şüphe etmesi söz konusu değildir. (er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/117-118).

yanlış olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Râzî'nin ifade ettiğine göre Hz. Yûsuf'un, bu ahlâksız teklif mukâbilinde kendi iffet ve namusunu koruduğuna dair altı farklı kişinin şâhitliği bulunmaktadır:

- Bizzat Allah Teâlâ'nın şâhitliği; zira Hz. Yûsuf'un temiz olduğuna dair Yüce Allah “Biz, ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.” (Yûsuf, 12/24) şeklinde buyurmaktadır.
- Hz. Yûsuf'un kendisine şâhitliği: Zira Hz. Yûsuf kendisinin bu günahattan berî olduğuna dair “O, benden arzusunu elde etmek istedi” Yûsuf, 12/26); yine aynı minvalde, “Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir.” (Yûsuf, 12/33) diyerek zina işini yapmaktansa hapse girmeyi tercih etmiştir.
- O kadının şâhitliği; zira O itirafının açıklaması da “İşte bu, beni hakkında kınadığımız kimsedir. Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o, iffetinden dolayı bundan kaçındı.” (Yûsuf, 12/32) şeklindedir ve Hz. Yûsuf'un zindandan çıkmasında, “Şimdi gerçek ortaya çıktı. Ondan ben murad almak istedim. Şüphesiz Yûsuf doğru söyleyenlerdendir” demiştir.
- Kadının kocasının şâhitliği: zira O bu olayın yapıldığı ilk esnada Hz. Yûsuf'un günahsız oluşunu ve suçlunun kendi karısı olduğunu anlayarak “Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür.” (Yûsuf, 12/28) demişti.
- Şahidlerin şâhitliği; zira ev halkından (kadının ailesinden) biri “Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır.” Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir.” (Yûsuf, 12/27-28) diyerek dolaylı bir şekilde Hz. Yûsuf'un temiz olduğu hususunda şâhitlik etmiştir.
- Şeytanın şâhitliği: “Senin şerefine andolsun ki içlerinden ihlâslı kulların hariç, elbette onların hepsini azdıracam” demiş ve böylece ihlâsa erdirilmiş kimseleri doğru yoldan çıkarmasının mümkün olmadığını kabul etmiştir; Hz. Yûsuf da muhlis kullarındandır; zira Yüce Allah onun hakkında “O, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.” (Yûsuf, 12/24) buyurmaktadır.⁶⁰

Görüldüğü üzere gerek ilk dönemdeki müfessirler, gerekse ondan sonraki müfessirlerin çoğu bu hâdiseye peygamberlerin ismeti çerçevesinde bakmaktadır. Kanaatimizce de bu konuda zikredilen yorumlardan en isabetlisi, Zemahşerî'nin ikinci sırada aktardığı görüştür. Buna göre *وَهُمْ بِمَا* ifadesiyle Hz. Yûsuf şayet Rabbinin delilini görmeseydi, o

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18/119; Ayrıca bkz. Kiraz, Celil, *Şerif Murtazâ'nın Emâli'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Mütेशâbihleri*, (Bursa: Emin Y., 2010), 438.

kadınla birlikte olmaya azmedeceği kastedilmektedir ki, bu da Hz. Yûsuf'un bu eylemi yapmakta kesinlikle istekte bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca Hz. Yûsuf'un genç yaşta olmasını göz önünde bulundurursak, Zemaşerî'nin dile getirdiği ilk yorum doğru bir görüş olarak nitelenebilir. Buna göre Hz. Yûsuf'un o kadına yönelmesi, insanın fitratında var olan doğal bir duygunun -irâde hâricinde- harekete geçmesi anlamındadır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in bu ifadesi, bir kötöleme değil, bir övgüdür. Zira eğer Hz. Yûsuf'un kadınlara karşı fitrî bir yönelmesi olmasaydı, onda methedilecek bir taraf söz konusu olmazdı. Dolayısıyla kadın ona yöneldiği halde Hz. Yûsuf arzusuna ve duygularına hâkim olmuş, peygamber namına yakışır bir tarzda cevap vermiş ve Yüce Allah'ın haram kıldığı bir eylemi yapmayacağını beyan ederek teklifi reddetmiştir. Kadın ona yönelmesine rağmen Rabbinden gelen bir burhân sayesinde ona yönelmekten korunmuştur. Neticede bu hâdisede, Hz. Yûsuf'un iffetine ve masumiyetini zedeleyecek bir durum kesinlikle söz konusu değildir.

5. Hz. Mûsâ'nın Tevbesi

Konumuz ile ilgili başka bir âyet-i kerîme, Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme talebinden sonra yapmış olduğu tevbeden bahseden şu âyettir:

فَلَمَّا تَخَلَّى رَبُّهُ , لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ , دَكًّا وَحَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ
الْمُؤْمِنِينَ

“Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Aylınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim” dedi.”⁶¹

Zemaşerî, kendi mezhebinin anlayışı doğrultusunda Yüce Allah'ın ne dünyada ne de âhirette görölmeyeceğini belirttiikten sonra, Hz. Mûsâ'nın insanların Allah'ı en iyi bileni, O'nun hakkında neyin mümkün, neyin imkânsız olduğunu ve O'nun duyu uzuvlarıyla idrâk manasında görölmekten münezzeht olduğunu bildiği halde, Allah'ı görmeyi talep etmesinin nasıl mümkün olduğunu sormaktadır. Bu durumun izahı mahiyetinde şöyle bir yaklaşım dile getirmiştir:

Hz. Mûsâ'nın Allah Teâlâ'yı görme talebinin nedeni, kavmi adına bunu yapmmasıdır. Zira onların Yüce Allah'ı görme isteklerini Mûsâ (a.s.) tuhaf bulmuş, hatalarını açıklamış, doğru olanı kendilerine beyan etmiş lakin onlar inat etmişler, hatta inatta ve ısrarda aşırıya giderek *جهرة حتى نرالله* / “Hayır, kesinlikle görmeyi talep ediyoruz! Allah'ı açıkça görmeksizin asla sana îmân etmeyiz!” demişlerdir. Bundan dolayı

⁶¹ A'râf, 7/143.

da Hz. Mûsâ onlara bunun imkân dışı olduğunu bildiren لَنْ تَرَانِي /“Sen beni asla göremezsin.” şeklindeki ilâhi fermanı bizzat işittirerek, düşmüş oldukları şüphelerinin ortadan kalkmasını istemiştir; رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ /“Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.” ibaresini bu nedenle kullanmıştır.⁶²

Keşşâf sahibi bu açıklamaların ardından âyet-i kerîmede Hz. Mûsâ'nın tevbesinden bahsedilme hususunu ele almakta ve Allah'ı asıl görmeyi talep eden Mûsâ değil, kavmi olmasına rağmen, Hz. Mûsâ'nın niçin tövbe etmiş olduğunu sorgulamaktadır. Zira tövbe eylemi bir hata gerektirmektedir. Bu durum ise Hz. Mûsâ'nın sahip olduğu ismet sıfatına aykırı düşmektedir. Bu durumu izahı bağlamında iki açıklama zikretmektedir.⁶³

Müellifimizin dile getirdiği ilk görüşe göre, Hz. Mûsâ kendi adına bu talepte bulunmamasına rağmen, bu talebi kendi kavmini doğru yola getirme maksadıyla yapmış, böyle ağır ve vahim bir sözü ağzına almış; Yüce Allah'ın bu hususta izni olmadığı takdirde bunu ifade etmiş olduğu için tövbe etmiştir. Ayrıca Zemahşerî “ru'yetullah” konusunun, Allah Teâlâ tarafından ağır bir mesele olarak beyan edildiğini; bunun vehamet ve ağırlığını tesirli bir şekilde göstermek için görme isteğinde bulunanların üzerinde oldukları dağı sarsmıştır; onları baygın bir hale düşürmüş; hatta bu talebi dile getiren peygamberini dahi bundan istisnâ etmediğini ifade etmektedir. Zira âyetin sonunda belirtildiği gibi Hz. Mûsâ bu hâdisenin ardından Allah'a sığınmış; Allah'ın iznini almaksızın kavmi adına bu talepte bulunduğu için tövbe ederek المومنين /“Ben inanan kimselerin ilkiyim.” demiştir.

Zemahşerî'nin zikrettiği ikinci görüşe göre رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ /“Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.” ifadesi şu anlamdadır: Kıyâmet âlametleri görüldüğü zaman tüm varlıkların seni bilmek zorunda kalışı gibi bir mucize ile kendini bana öylesine aşikâr bir şekilde göster ki, açıklığın tam bir “görme” gibi olsun; ben de sanki sana bakarmış gibi

⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/502-503; Mu'tezile, Zeydiyye, Hâricîler ve çoğu Mürcie Allah'ın gözle hiçbir şekilde görülemeyeceğini kabul etmiştir. (bkz. el-Kâ'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî, *Kitâbü'l-Makâlât ve me'ahû uyünü'l-mesâil ve'l-cevâbât*, tahk. Hüseyin Hansu, Râcih Kürdî, Abdülhamid Kürdî, 1. b., (İstanbul: Kuramer, 1439/2018), 247; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî fi ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl IV* (Rü'yetü'l-Bârî), tahk. Mahmud Muhammed Kâsım, (Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1383/1963), 5/139; el-Hâkim el-Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme, *Uyünü'l-mesâil Fi'l-Usûl*, tahk. Ramazan Yıldırım, (Kahire: Darü'l-Ihsân, 1439/2018), 95. Ehl-i Sünnet Allah Teâlâ'nın görülmesinin akıl açısından mümkün, ilgili ayet ve hadisler sebebiyle âhirette Allah'ın görülmesinin gerçekleşmesinin ise kesin olduğunu kabul etmiştir. (Bkz. el-Bâkîllânî, *el-İnsâf fi mâ yecibu l'tikâdühû ve lâ yecûzu el-celhü bihi*, tahk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. 2.b., (Mısır:el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000), 45; Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, 83; Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille fi Usûli'd-dîn*, tahk., Hüseyin Atay, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1414/1993), 1/508.

⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/505-506.

seni bileyim. Nitekim bu minvalde, “Rabbinizi dolunay gecesinde Ay’ı görmüş olduğunuz gibi göreceksiniz”⁶⁴ şeklinde rivâyet variddir. Yüce Allah da “Beni asla göremezsin” ifadesiyle kendisini asla bu şekilde bilemeyeceklerini beyan etmektedir. “Rabbi dağa tecellî edince” ifadesi ise, O’nun kudreti ve azameti dağa tezahür edince, onu un ufak ettiğini ve Hz. Mûsâ’nın gördüklerinin muazzamlığından ötürü baygın bir halde düştüğünü belirtmektedir. Kendine geldiğinde, düşüncesiz davranıp teklifte bulunduğu şeyden -Allah’ın azamet ve celâline; azabına ve sert bir tarzda yaklaşmasına hiçbir şeyin dayanmayacağından-, kulların ilki olarak Allah’a tevbe ettiğini beyan etmektedir.

Konuyla ilgili genel olarak bakarsak; ilk dönemdeki müfessirler, Hz. Mûsâ’nın bayılma durumundan sonra kendine geldiğinde, Yüce Allah’ı görmeyi talep etmesinden dolayı tevbe ettiğini⁶⁵ ya da Hz. Mûsâ’nın Allah’ın iznini almaksızın O’nu görmeyi talep ederek yanlış davranışta bulunduğundan dolayı tevbe ettiğini⁶⁶ ifade etmektedirler. Şerif Murtazâ ise söz konusu tevbenin, bu hâdiseden evvel veya nübüvvetinden evvel Hz. Mûsâ’dan sâdır olmuş bir küçük bir hatadan ötürü yapılmış olabileceğini ya da bu ifadeyle ortada herhangi bir hata almaksızın, Allah’a dönmeyi, O’na her hususta muhtaç olduğunu ifade etmek için Hz. Mûsâ tarafından yapıldığı veya Hz. Mûsâ’nın bu davranışla (tevbe etmekle), her çeşit çetin halde ve yapılmış olan her günahın ardından Yüce Allah’a tevbe etmenin gerekli olduğunu, Allah Teâlâ’yı görmeyi talep etmek sûretiyle hata etmiş olan kavmine öğretmek için yapılmış olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷ Râzî de söz konusu tevbenin, Hz. Mûsâ’nın Allah Teâlâ’yı dünya hayatındayken görmeyi talep etmesinden dolayı yahut Allah’ı görme talebinin O’nun (Allah’ın) izni almaksızın yapılmasından ötürü yapılmış olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸ Kanaatimizce bu hususta zikredilen görüşlerden en isabetlisi, Hz. Mûsâ’nın Yüce Allah’ı görmeyi talep etmesinden dolayı tevbe ettiğini şeklindeki görüştür. Ayrıca Hz. Mûsâ’nın Allah’ın iznini almaksızın O’nu görmeyi talep ederek, yanlış davranışta bulunduğundan dolayı tevbe ettiği şeklindeki görüş de imkân dışı değildir.

6. Hz. Dâvûd’un Kıssasında Görülen İşkâl

Konumuz ile ilgili başka bir âyet-i kerîme Hz. Dâvûd’un yanına gelen davacılar hükmünü verdikten sonra tevbe ettiğini bildiren şu âyettir:

⁶⁴ Buhârî, “Rikâk”, 52.

⁶⁵ Süfyan es-Sevrî, Sa’îd b. Mesrûk, *Tefsîru Süfyan es-Sevrî*, (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1403/1983), 113; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 5/1562; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn*, 1/ 271; Beğavî, *Meâlimu’t-tenzîl*, 3/279; es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 4/ 279; Hevvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi’l-Azîz*, 2/44.

⁶⁶ Nizâmüddîn en-Nisâbü’rî, Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A’rec, *Garâibü’l-Kur’ân ve rağâibü’l-Furkân*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1416/1995), 3/316; el-Vâhidî, *el-Veciz fi tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, 2/408.

⁶⁷ Şerif Murtazâ, *Emâli’s-Seyyidi’l-Murtazâ*, 2/188-189.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/245.

بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعَجْتِكَ إِلَىٰ نَعَاجِهِ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي قَالِ
مَا هُمْ وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَقَلِيلٌ

“Dâvûd dedi ki: “Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak îmân edip salih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır.” Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden bağışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah’a yöneldi.”⁶⁹

Âyet-i kerîmede, Hz. Dâvûd’un imtihân edildiğini anlayınca tevbe ettiği ve Yüce Allah’a yöneldiği beyan edilmektedir. Tefsir kaynaklarında Kur’ân’da anlatılan bu pasajla ilgili asıl problem, Hz. Dâvûd’un tevbe etmesinin sebebini tespit etmek amacıyla aktarılmış olaylardır.⁷⁰ Müfessir Zemahşerî de bu konuyu ismet anlayışı doğrultusunda ele alıp izah etmeye çalışmıştır. Hz. Dâvûd’un tevbe etmesine neden olan hata ile ilgili rivâyetlere dayanarak üç görüş zikretmektedir. Bu görüşlerden ilkinin tercih edip peygamberliğin ismet sıfatına aykırı olmayacak şekilde izah etmektedir. İkinci görüşü zayıf bulur; üçüncü görüşü ise, peygamberliğin ismet sıfatına aykırı görür ve Hz. Dâvûd’a atılmış olan kötü bir iftirâ olduğunu ifade ederek bunu uydurup iddia edenleri tenkit eder.⁷¹

Müfessir Zemahşerî’nin naklettiği ilk görüşe göre Hz. Dâvûd, Üriyâ adlı bir kimsenin hanımını görüp kalbi ona meyletmek sûretiyle o kimseden (Üriyâ’dan) hanımını boşamasını talep etmişti. O da Hz. Dâvûd’un bu talebini geri çevirmekten utandı ve onun dediğini yaptı. Ardından Hz. Dâvûd onunla evlendi. Evlendiği bu kadın, Hz. Süleymân’ın annesidir. Zemahşerî’ye göre böyle bir uygulama Hz. Dâvûd’un şeriatında uygun olup ümmet arasında adet/örf durumuna gelmişti. Bu fiili işleyen kişi de suçlu olarak sayılmamaktaydı. Hanımından kendi isteğiyle vazgeçmesini biri diğerinden talep edip evlenebilmekteydi. Nitekim Ensar da İslâm’ın ilk yıllarında Muhacirlere karşı bu şekilde yardım yapmışlardır. Bu fiil onların alışkanlıklarına aykırı görülmemiştir. Fakat Hz. Dâvûd yüksek bir makamda olduğu için ve nübüvvetle görevlendirilmiş olmasından dolayı, bu hususta temsîl ve ta’rîz içeren bir üslûpla uyarılmıştır. Dolayısıyla ümmetin işlediği bir fiili onun işlemesi uygun değildir. Kendisinin çok hanımı bulunmasıyla birlikte sadece tek bir hanımı olan adama eşinden vazgeçmesini isteyip onunla evlenmesi uygun görülmemiştir. Bilakis onun yapması gereken, arzusunu dizginlemesi, nefesine galip gelmesi ve sınanmış olduğu bu imtihâna karşı sabretmesiydi.⁷² Tespit ettiğimiz kadarıyla bu görüşü savunanlar arasında ilk dönemlerdeki müfessirler mevcut olduğu gibi

⁶⁹ Sâd, 38/24-25.

⁷⁰ Şen, Mustafa, “İsmet Sıfatının Kur’ân Yorumuna Etkisi”. *Ekev Akademi Dergisi* 23/77, (2019), 297/321.

⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/252-253.

⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/52.

sonraki dönemdeki müfessirler de mevcuttur. Nitekim Nehhâs (v. 307/929) da bir kimsenin başkasından cariyesini kendisine satmasını talep etmesi gibi, Hz. Dâvûd'un da Ūriyâ isimli adamdan eşinden boşamasını istemiş olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla âyette Hz. Dâvûd'a yönelik bir ikâz söz konusudur.⁷³ Kuyşerî (v. 465/1072)'ye göre peygamberlerin hiçbir şekilde hata işlemeyeceklerini savunanların, Hz. Dâvûd'un daha evlâ olan şeyini terk ederek Ūriyâ'nın eşiyle evlendiği görüşünde bulduklarını belirtmektedir.⁷⁴ Şevkânî (v. 1250/1834), Hz. Dâvûd'un zikredilen adamdan hanımından feragat etmesi istemesinin peygamberlerde mevcut olan ismet sıfatına mani olmayacağını ifade etmektedir.⁷⁵

Konuyla ilgili Zemahşerî'nin aktardığı ikinci görüşe göre Ūriyâ adlı kişi henüz o kadınla evlenmemiş ancak evlenme teklifini yapmıştı (nişanlamıştı). Ardından Hz. Dâvûd, o hanıma evlenme teklifinde bulunmuştu. Kadın da Hz. Dâvûd'u tercih edip evlenmişti. Zemahşerî'ye göre bu durumda Hz. Dâvûd'un zellesi, onun hanımların çokluğuna rağmen mümin kardeşinin bir kadına yaptığı evlilik teklifi üzerine teklifte bulunması olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ Âlûsî bu rivâyeti zikrettikten sonra bazı rivâyetlere dayanarak Hz. Dâvûd, Ūriyâ isimli adamın o kadına evlenme teklifinde bulunduğunu bilmeksizin bu evlenme teklifinde bulunduğunu zikreder. Dolayısıyla burada Hz. Dâvûd, kendinden önce bu kadına evlenme teklifinde herhangi bir kimsenin bulunup bulunmadığını hiçbir araştırma yapmaksızın bu işe kalkıştığı için kınanmıştır.⁷⁷

Keşşâf sahibinin zikrettiği üçüncü görüşe göre Hz. Dâvûd, Hz. İbrâhîm, Hz. İshâk ve Hz. Ya'kûb makamına ulaşmayı temenni etmişti; bunun üzerine Yüce Allah'a, "Rabbim, onlara lütfettiğin şeref ve yüce makamları bana da ihsan et" şeklinde dua etmişti. Yüce Yaraticı, ona vahiy yoluyla onları çeşit çeşit mihnetlerle imtihan ettiğini ve onların bu imtihanlarda sabırlı ve başarılı olduklarını bildirmişti. Nitekim Hz. İbrâhîm, Nemrût tarafından ateşe atılmak ve oğlunu kurban etmekle; Hz. İshâk dilsiz hayvanları konuşturmakla; Hz. Yâkub da Hz. Yûsuf'un kederiyle yanıp üzülmek ve gözlerini kaybetmekle sınanmışlardır. Ardından da Yüce Allah kendisine, talep ettiğini yerine getireceğini beyan etmektedir. Bir müddet sonra, bir gün şeytan, altın güvercin kılığına girerek mihrâbında Zebûr okurken ve namaz kıldığı esnada Hz. Dâvûd'un yanına kondu.

⁷³ en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Meâni'l-Kur'âni'l-kerîm*, 1. b., (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurrâ, 1415/1989), 4/100.

⁷⁴ el-Kuyşerî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik, *Letâifu'l-işârât*, (Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyye, ts.), 6/ 475.

⁷⁵ eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, (Beirut: Dâru Vefâ, 1415/1994), 4/490.

⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/252.

⁷⁷ el-Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Seyyid Mahmud, *Rûhu'l-meâni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, (Beirut: Dâru-t-Türâsi'l-Arabî, ts.), 12/185.

Dâvûd (a.s) yakalamak üzere pencereye yaklaştığında güvercin uçup kaçtı. Güvercinin nereye gittiğini anlamak ve onu yakalamak amacıyla bakınırken, evinin camında yıkanmakta olan bir kadını gördü. Kadın, yaratılış açısından son derece güzel idi. Kadın Hz. Dâvûd'un baktığını fark edince saçlarını sarkıtıp vücudunu örttü. Kadının bu davranışı, Hz. Dâvûd'un ona bakmakla kazandığı rağbet ve isteğini arttırdı. Dâvûd (a.s) bunun ardından kadının kim olduğunu sordu. Kadının evli olduğu kocasının askerlik hizmetinde olduğu kendisine haber verildikten sonra, Ūriyâ'yı taburun önüne geçirilmesini emretti. Ūriyâ'nın, öne geçirilmesine rağmen galip olduğu haberi Hz. Dâvûd'a gelince, kendisine çok ağır gelmişti. Dolayısıyla Ūriyâ'nın katledilene kadar öne geçirilmesini emretti, neticede savaşta şehid oldu. Hz. Dâvûd'a onun öldürüldüğüne dair haber gelince, diğer şehitler için üzüldüğü gibi bunun için üzülmedi ve ardından onun karısı ile evlenmişti. Bu durum ise Allah nezdinde uygun bir davranış değildir.⁷⁸ Bu görüşü zikrettikten sonra Zemahşerî, böyle bir hâdiseyi, değil Allah'ın peygamberlerinden birine, salâh ehli müminlerden birine izâfe etmenin de layık olmadığını vurgulamaktadır. Ardından bu husus ile ilgili Hz. Âli'nin, Hz. Dâvûd'un kıssasını kıssacıların izah ettiği gibi izah eden birine, yüz altmış değnek vuracağı şeklindeki sözünü aktarmaktadır. Yine *Keşşâf* sahibi, peygamberlerin ismet sıfatını koruma gayretiyle, Ömer b. Abdülaziz'in yanında bulunan bir adamın yaptığı yorumu nakletmektedir. Bu yoruma göre bu hâdis, Kur'ân-ı Kerîm'deki kadar ise onun hilafına bir şey iddia etmek gerekmez; eğer gelen rivâyetler doğru ise, Yüce Allah'ın peygamberinin hatasını örttüğü, hiç kimsenin açığa vurması gerekmediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Ömer, *لسماعي هذا الكلام أحب إلي مما طلعت عليه الشمس* /"Bu kelâmı işitmek, güneşin doğduğu her şeyden daha sevimselidir/değerlidir." demiştir. Dolayısıyla müellifimize göre Yüce Allah'ın Hz. Dâvûd'un

⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/252-253; Çeşitli ifade farklılıklarıyla tamamı veya özetinin anlatıldığı bu olay için bkz. es-Süddî, Ebû Muhammed İsmâil b. Abdirrahmân, *Tefsîrû's-Süddi el-Kebir*, (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1414/1993), 1/410-11; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/639-42; Abdurrezâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî', *et-Tefsîru Abdürrezzâk*, tahk. Mahmûd Muhammed Abduh, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1989), 1/40; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 4/324-329; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, 9/3238-3239; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/66-76; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn*, 4/86; el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed, *Derecû'd-dürer fi tefsiri'l-Ayi ve Süver*, tahk. Velid b. Ahmed b. Sâlih el-Hüseyn, İyâd Abdüllatîf el-Gaysî, (Biritanya: Mecelletü'l-Hikmeti, 1429/2008), 4/1480-1484; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 8/186-185; Beğavî *Meâlimu't-tenzil*, 4/58-60; İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, (y.y: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984), 3/565; es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bil-me'sûr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/158-162; a. mllf., *Tenzihü'l-Enbiyâ an tefsîhi'l-Agbiyâ*, tahk. Said Muhammed Lehamî, (Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1417/1996), 250; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 4/492. Şen, "İsmet Sıfatının Kur'ân Yorumuna Etkisi". 315.

kıssasıyla ilgili verdiği misal, onun, kadının kocasından boşanmasını talep etmesine delâlet etmekte; başka bir şey değildir.⁷⁹

Hz. Dâvûd'un yanına gelen davacılara gelince Zemahşerî, iki görüŖ⁸⁰ nakletmektedir. Rivâyete dayanarak naklettiği ilk görüŖe göre Hz. Dâvûd'un yanına gelen davacılar insan kılığında iki melektir ve Hz. Dâvûd ibâdet halindeyken içeri girmeyi talep etmişlerdir. Hz. Dâvûd'un yanında olan bekçiler onların girmelerine müsaade etmeyince, onlar mihraptan girmiştir ve Hz. Dâvûd, kendisinin önünde oturduklarını fark edince onlardan korkmaya başlamıştı.

Bu hususta Zemahşerî'nin zikrettiği ikinci görüŖe göre Hz. Dâvûd'un yanına gelen davacıların insan olması mümkündür ve ganimet hususunda iki ortağın arasında husumet olması gibi onların aralarında da böyle bir düşmanlık söz konusu idi. Onlardan biri çok zengin ve birçok mala ve eŖe sahip idi; diğeri ise fakir ve tek bir eŖi vardı. Zengin olan kiŖi, o kimseden karısını boşamasını istemiştir. Hz. Dâvûd da hukuksal işler için ayırdığı vakitte bu kimselerin yanına gelmesinden endişe duyup korkmuştu. Bunun üzerine Hz. Dâvûd'un hatası da bu kimselerin sadece birini dinleyip onun lehine karar vermesinden kaynaklanmaktadır; hatası bu hususta sayılmaktadır.

Konuyla ilgili bir kıyaslama yapacak olursak; Taberî, İbn Ebî Hâtim (v. 327/938) gibi ilk dönemdeki müfessirler, bu hususta yukarıda zikredilen rivâyetleri İbn Abbâs (v. 68/687/88), Dahhâk (v. 105/723), Kâtâde (v. 117/735), Süddî (v. 127/745), İbn Vehb (v. 197/813) gibi râvilerden; Tevrat'ta anlatılanlara oldukça benzerlik gösteren şekliyle aktarmaktadır. Kendileri bu hususu işlerken ismet ilkesini göz önüne almamışlar, rivâyetlerin tenkitte bulunmaksızın hepsine yer vermektedirler. Ayrıca Hz. Dâvûd'un istiğfar etmesinin sebebi ona insan sûretine gelen melekler hakkında zanda bulunduğundan dolayı olduğunu ifade etmektedir.⁸¹ Zeccâc, Hz. Dâvûd'un kasıtlı olarak Ūriyâ'yı sefere gönderip öldürölsün diye taburun önüne geçirilmesini emretmesi ve akabinde de hanımıyla evlenmesi rivâyetinin yanlış olduğunu ancak Hz. Dâvûd, yiğit va başarılı bir savaŖçı olmasından dolayı Ūriyâ'yı savaŖın ön saflarında savaŖmasını talep edebileceğini ve kasıtlı bir şekilde olmaksızın onun (Ūriyâ'nın) savaŖta ölmesini istemiş olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla Hz. Dâvûd'un hatası bu duygudur.⁸²

Mâtürîdî de Zemahşerî'nin zikrettiği ilk görüŖü ihtimâl dâhilinde görmektedir. Ona göre bu durum Hz. Peygamber'in kalbinin Zeyneb'e yöneltildiği duruma benzemektedir. Ayrıca

⁷⁹ Zemahşerî, *el-KeŖşâf*, 5/253.

⁸⁰ Zemahşerî, *el-KeŖşâf*, 5/254, 261.

⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/66-76; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 10/2338-2339.

⁸² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, 4/328.

Ûriyâ'nın savaşa gidip orada öldükten sonra Hz. Dâvûd'un, onun (Ûriyâ'nın) hanımıyla evlenmiş olabileceğinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Ancak bu hususta nakledilen; kadına birkaç sefer bakması, kadınla evlenmek için eşinin savaşın ön saflarına geçirilmesini emretmesi gibi görüşlerin, Allah'ın peygamberlerine yakışmadığından ötürü kabul edilmeyeceğini vurgulamaktadır. Akabinde de Mâtûridî ilk bakışın sorumluluğu olmadığı için, niçin Hz. Dâvûd'un hata işler gibi görüldüğünü sorarak, peygamberlerin diğer kulların mesul olmadığı zelle (küçük) konularından da hesaba çekileceğini ifade etmektedir. Nitekim Hz. Yûnus'un dinini ve kendisini muhafaza etmek için Allah'ın izni olmaksızın kavminden ayrılması gibi Hz. Dâvûd da bu işleri izinsiz işlemiştir. Bundan dolayı Hz. Dâvûd'un da itâb edildiğini; ardından da onun yüksek ve yüce tabiat sahibi olduğunu beyan etmektedir.⁸³

Beğâvî (v. 516/1122) bu hususta Zemahşerî'nin ve bu minvalde mevcut olan birçok rivâyetleri zikrettikten sonra, Hz. Dâvûd'un istiğfar etmesinin sebebinin, ona gelen davacıardan sadece birisinin ifadesine göre karar vermesinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Davacı olan iki kişiden biri hâdiseyi anlatmış, aralarında ortaya çıkan bu anlaşmazlık karşısında Hz. Dâvûd'dan karar vermesini talep etmişti; Hz. Dâvûd da diğer davacının ifadesini almaksızın, "Andolsun ki o, senin koyununu kendi koyunlarına katmak sûretiyle sana zulmetmiştir" şeklinde diyerek birisinin lehine hüküm vermiştir. Dolayısıyla bir şahid ve hiçbir delil olmaksızın birinin lehine karar vermiştir. Bunun üzerine davacılar birbirine bakıp semaya çekildiler. Hz. Dâvûd kendisinin sınıandığını anlayarak istiğfar etmişti.⁸⁴

Râzî ise, Hz. Dâvûd ile Ûriyâ ile ilgili nakledilen rivâyetleri kabul etmeyip şiddetle eleştirmektedir. O, bu durumu izah ederken peygamberlerin ismet sıfatıyla delillendirmektedir. Dolayısıyla Hz. Dâvûd'un bu teklifte bulunması imkân dışındadır. Zira ahlâksız bir kral için bile uygun görünmeyen böyle sözlerin Allah'ın elçileri için vaki olması mümkün değildir. Ayrıca Ûriyâ'nın kanını dökmek, onun eşiyle evlenmekten daha büyük bir günah sayılmaktadır. Ayrıca böyle bir hâdise gerçekleşmiş olsaydı Yüce Allah, bunun kötü bir fiil olduğunu vurgulayıp beyan ederdi. Bilakis Allah Teâlâ Hz. Dâvûd'u güçlü olarak nitelendirmiştir. Ayrıca Kur'ân'da Hz. Dâvûd'a hikmet verildiği, hükümlerini güçlendirdiği ve onun Yüce Allah'a yönelmiş olan bir kul olduğu belirttiği için bu iddiaların doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Râzî, Hz. Dâvûd'un yanına gelen iki şahsın hırsızlık/tuzak kurmak ya da Hz. Dâvûd'u öldürmek maksadıyla yanına gelen iki

⁸³ Mâtûridî, *Te'vilât*, 4/266-267.

⁸⁴ Beğâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 7/81-82; Benzer yorum için bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf, *el-Bahrul-muhîth*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993), 7/377; Tabersî, *Mecmau'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 8/273.

kişi olduğunu; Hz. Dâvûd'un korkusu da bu sebeple ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu iki şahıs, Hz. Dâvûd'un uyanık olduğunu yahut Hz. Dâvûd'un yanına dizilmiş olan bir grup hizmetçiyi gördüklerinde korkmuş, onu öldürmekten vazgeçmişler, durumu temizlemek için böyle bir hâdise uydurmuşlardır. Hz. Dâvûd da onların ne amacıyla geldiklerini anlamış ve intikâm almaktansa onlar için istiğfar ve tevbe etmiştir. Nitekim Kur'an'da bunun benzeri örnekler bulunmaktadır.⁸⁵ Ayrıca Hz. Dâvûd'dan sâdır olan bu davranış peygamberlerin edebinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber Uhud seferinde dışı kırıldığı zaman aynı şekilde, "Rabbim kavmime hidâyet ver! Şüphesiz onlar bilmiyorlar" demişti. Bu durumda, âyet-i kerîmenin فَعَرَفْنَا لَهُ ذَالِكَ kısmı, "Biz onu Dâvûd'un hürmetine bağışladık" manasına gelmektedir.⁸⁶

Beyzâvî (v. 685/1286) de Zemahşerî'nin aktardığı ikinci ve üçüncü görüşe yer verdikten sonra, Hz. Dâvûd'un yanına gelenlerin melekler değil, insanlar olduğu şeklinde bir yaklaşıma da yer vermektedir. Buna göre Hz. Dâvûd, onların kendisine suikast yapacaklarını sanarak onlardan korkmuştu; zira o sırada mabette Allah'a ibadet etmekte ve tek başına idi. Gelenlerin muhakeme için geldiği ortaya çıkınca kendisine yapılan suikastten kurtulduğunu zannetmişti. Fakat hâdise zannettiği gibi olmayınca ve zanda bulunmasından dolayı tevbe edip Allah'a yönelmişti. Yüce Allah da bu hatadan (zandan) dolayı onu bağışladı.⁸⁷ Ebû Hayyân, Hz. Dâvûd-kadın ilişkisi ile ilgili olan rivâyetlerin hiçbirini aktarmamakta, Hz. Dâvûd'un tevbe etmesinde, bağışlanması istenen herhangi bir hata yaptığına dair bir nükte bulunmadığını, müfessirlerin, bu hâdise ile ilgili olarak peygamberlerin konumuna uymayan birçok olay aktardıklarını, ancak kendisinin bunları aktarmaktan kaçındığını ve âyet-i kerîmenin lafızları üzerinde durmakla yetindiğini ifade etmektedir.⁸⁸ İbn Kesîr (v. 774/1373), Hz. Dâvûd ile ilgili nakledilmiş olan rivâyetlerin çoğunun isrâîlîyat olduğunu ve konuyla ilgili kabul edebilir herhangi bir hadis-i şerîf tespit edemediğini beyan etmektedir.⁸⁹ Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), İbn Abbâs (v. 68/687/88)'a isnaden şöyle bir izah dile getirmektedir: Âyet-i kerîmede yer alan نعمة ifadesinden kastın kadın, خصم lafzından kastın melek olduğu bildirilmektedir. Hz. Dâvûd'un, Üriyâ'ya ne yaptığıнын farkına varması için bir darb-ı mesel sunulduğu, bu

⁸⁵ Yûsuf, 12/97; Sâd, 38/25; Mü'min, 40/7.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 16/189-194; a. mlf., *İsmetü'l-Enbiyâ*, 111-116. Ayrıca bkz. Cürcânî, *Derecü'd-dürer fi Tefsiri'l-Âyi ve Süver*, 438.

⁸⁷ el-Beyzâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-tevil*, 1.b., (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, ts.), 5/29.

⁸⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 7/375.

⁸⁹ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2.b., (Riyad: Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1420/1999), 4/32.

hatasından istiğfar ve tevbe ettiği, hevasının ise Dâvûd'un amcakızı olan Uriyâ'nın karsıyla ilgili olduğu beyan edilmektedir.⁹⁰

Kanaatimizce konuyla ilgili ortaya koyulan görüşlerden en makûlü, Hz. Dâvûd'un herhangi bir hata yapmaksızın istiğfar ettiği yönündeki görüşüdür. Hz. Dâvûd'un istiğfarını, mutlaka yapmış olduğu bir günaha/hataya dayandırma çabaları doğru değildir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir günah/hata sebebiyle istiğfar edildiğinin bildirmesi gibi⁹¹ ortada herhangi bir günah/hata olmaksızın istiğfarın emredildiği yahut yapıldığı da bildirilmektedir.⁹² Nitekim Hz. Peygamber de herhangi bir günah/hata sûretiyle olmaksızın günde yetmiş defadan fazla istiğfar ettiğini ifade etmekte,⁹³ aynı şekilde hadis-i şerîflerde İslâm dininin en ehemmiyetli ibadeti olan namazlarından hemen ardından da istiğfar yapılmasının fazîletinden bahsedilmektedir.⁹⁴ Dolayısıyla Hz. Dâvûd da Yüce Allah'a yakınlığını ifadesi olarak yahut Allah'a yaraşır bir şekilde kulluk etmeme endişesiyle istiğfar etmiş olabilir.

7. Hz. Muhammed'in Bedir Esirleri Hakkında Tembihe Muhatab Olması

Kur'ân'da Müşrikler ve Müslümanlar arasında vâki olan Bedir seferinde, Müslümanların galip geldiği ve onlardan esirler aldıkları kaydedilmektedir:

وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُنْخَنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَصَ الدُّنْيَا مَا كَانَ لِآبَائِكُمْ أَنْ يُكُونُوا
مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ حَكِيمٌ لَوْلَا كِتَابٌ

“Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah âhireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey (fidye)den dolayı size büyük bir azap dokunurdu.”⁹⁵

Âyet-i kerîmenin zâhirine göre esir hususunda Hz. Peygamber'in bir tembihle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu takdirde durum Hz. Muhammed'in ismet vasfına aykırı düşmektedir. Zemahşerî müşkil gibi görünen bu durumu ele alıp çözmeye çalışmaktadır.

⁹⁰ el-Firûzabâdi, Ebû'l-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.),1/381-382.

⁹¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/135; Nisâ, 4/110; Mü'min, 40/55.

⁹² Bk. İbrâhim 14/41; Fussilet, 41/6; Nûh, 70/28; Müzzemmil, 72/20; Nasr, 110/3.

⁹³ Buhârî, “Daavat”, 3.

⁹⁴ Abdurrezâk San'ânî, *Musannefu Abdurrezâk*, thk. Habîburrahmân el-Âzamî, 2. b., (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 2/236.

⁹⁵ Enfâl, 8/67.

Müellifimizin zikrettiğine göre söz konusu hâdisede Hz. Peygamber bir içtihad hatası yapmıştır. Naklettiği rivâyete göre Bedir seferi bittiğinde, Hz. Peygamber'e içlerinde amcası Abbâs ile Ebû Tâlib'in oğlu Akîl'in de mevcut olduğu yetmiş esir getirilmiştir. Hz. Peygamber bunlara nasıl muamele edeceği hususunda ashâbıyla istişare etmiştir. Ebû Bekir (v. 13/634) "Bunlar senin kavmin ve akrabalarıdır; serbest bırak, öldürme; Allah belki onlara İslâm'ı nasip eder; ancak onlardan sâhabeni maddi açıdan güçlendirmek için fidiye al!" der. Hz. Ömer ise (v. 5/627) "Bunlar seni yalanladılar ve yurdundan çıkarırlardır; bunları getir ve boyunlarını vur! Zira bunlar kâfirlerin elebaşlarıdır; Yüce Allah seni fidiye almaktan müstağni kılmıştır! Ali'ye müsaade et Akîl'i, Hamza'ya izin ver Abbâs'ı bana da akrabalarımın falancayı almam (öldürmem) için izin ver!" demişti. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), "Yüce Allah birtakım kullarının kalplerini o kadar yumuşatır ki tereyağından daha yumuşak olur; bir kısmının da öyle sertleştirir ki taştan daha katı hale getirir. Senin halin ey Ebû Bekir, "Bana uyan kimse bendendir; bana isyân edene gelince sen çokça bağışlayan, merhamet edensin!" (İbrâhîm, 14/36) diyen Hz. İbrâhîm'in durumu gibidir. Ey Ömer! Senin halin ise, "Rabbim, yeryüzünde dolaşan tek bir kâfir dâhi bırakma" (Nûh, 71/26) diyen Hz. Nûh'un durumuna benzemektedir. Ardından ashâbına, bugün karar sizin, dolayısıyla ister onları öldürün; ister fidiye alın; bunlar sayısınca sizden şehitler çıkacaktır!" buyurmuştur. Bunun üzerine ashâb da fidiye karşılığında onları serbest bırakmış ve Uhud savaşında şehit düşmüşlerdir.⁹⁶ Daha sonra söz konusu âyet-i kerîme nazil olunca, Ömer (r.a.), Hz. Peygamber'in yanına gittiğinde Ebû Bekir'in ve Resûlullah'ın ağladıklarını görmüştü; ardından da Hz. Peygamber, "Eğer bu hâdiseden ötürü üzerimize azap inecek olsaydı, Ömer ile Sa'd b. Muâz dışında hiç kimse kurtulmazdı!" Zira Sa'd; "Onların tamamını öldürmek daha uygun geliyor." buyurmuştur.⁹⁷

Ayrıca Keşşâf sahibine göre âyette yer alan "Daha önce verilmiş bir hüküm olmasaydı." ifadesine gelince "Levh-i Mahfûz'da kayıtlı olan hiç kimsenin hataen işlediklerinden dolayı cezalandırılmaması hükmü verilmiş olmasaydı" anlamına gelmektedir. Bu hâdisede de yapılan içtihad bir içtihad hatası idi; zira onların fidiye karşılığında hayatta bırakılması ile belki tevbe edip İslâm'a girmelerine vesile olabileceğini; almış oldukları fidiye ile Allah uğrunda cihad edebileceklerini düşünmüşlerdir. Ancak onlar, düşmanlarının öldürülmesinin İslâm'ı kuvvetlendireceğini; gerideki kâfirleri daha çok korkutup onların kaçmasını sağlayacağını ve güçlerini parçalacağını hesaba katmamışlardır. Akabinde Zemahşerî'ye göre bu hüküm; esirlerden aldıkları bu fidyeler onları helâk edecek

⁹⁶ Müslim, "Cihad", 58; Ayrıca bkz. Ünverdi, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Ayrıcalıklı Yönlerinin Tevarüs Etmesinin İmkânı (İsmet Sıfatı Örneği)". *Kelam Araştırmaları* 13/1 (2015), 373-409.

⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/598-599.

olmasıdır; Bedir savaşına katılanların bağışlanmış kimseler olmalarıdır ya da Yüce Allah'ın hiçbir kavme, bir hususta emir veya nehiy bildirmeksizin azap etmeyecek olmasını ifade etmektedir ki bu hâdiseden önce (esirlerden fidye alınmayacağına dair) yasak bulunmamakta idi.⁹⁸

Konuyla ilgili bir kıyaslama yapacak olursak; ilk dönemdeki müfessirlerin çoğu konuyla ilgili bu minvalde olan rivâyetler ışığında âyet-i kerîmelerinin bir azar ve tehdit ihtiva ettiğini iddia etmekte; burada ise Hz. Peygamber'e ve müminlere ya da peygamberin dışında bütün müminlere yahut da peygambere esirlerden fidye alınması şeklinde görüş beyan eden kişi ve kişilere yönelik olduğu yönünde yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar.⁹⁹ Kâdî Abdülcebâr (v.415/1025)'a göre söz konusu âyet-i kerîmede gerçek anlamda uyarılmış olan Hz. Peygamber değil, müşriklerin bir kısmını esir alan müminlerdir. Hz. Muhammed müminlerin idarecisi olduğu için onların işlemiş olduğu bu hata, ona isnat edilmiştir. Zira gerçekten Hz. Peygamber kesinlikle bir kişi dâhi esir almamıştır; ikinci bir ihtimâl de bu vâkiada, Hz. Peygamber'in bu seferden almış oldukları esirlerden, onların serbest bırakılması karşılığında fidye alınması içtihadında bulunmasıyla küçük bir hata işlemesidir.¹⁰⁰ Mâturîdî de Hz. Peygamber'in Bedir savaşında alınan esirlere nasıl davranacağı hususunda onlardan fidye alması içtihadında bulunduğu için âyet-i kerîmede ona yönelik bir itâb/azar yapıldığını ifade etmektedir.¹⁰¹

Râzî ise, bu hususta Hz. Peygamber'in ismet sıfatına zarar veren bir mesele olmasını haksız bulurken bu konuda yukarıda geçen görüşleri zikretmekle birlikte, burada Hz. Peygamber'in, söz konusu hâdise (esir hususunda) ile ilgili herhangi bir nas bulunmadığı için, içtihad hatası yapmış olduğunu belirtmekte; ayrıca Resûlullah'ın kendisinin bu seferde bir tek kişiyi dâhi esir almamasından dolayı, âyet-i kerîmede bu hitabın ashâba yönelik olduğunu beyan etmektedir.¹⁰² Tabâtabâî (v. 1904/1981)'ye göre azar/itâb içeren bu âyet-i kerîmenin, Hz. Peygamber'i kapsamadığı hususunda İslâm âlimleri birçok deliller ortaya koymaktadır. Bunlardan en önemlisi âyetteki azar/itâbın esir alma ile ilgili olduğu yönündedir. Söz konusu âyet-i kerîmede de bu hususta ashâbıyla istişare ettiğine ve onların bu muamelelerini hoş gördüğüne dair bir işaret bulunmamaktadır. Rivâyetlerde de Hz. Peygamber'in onlara (ashâblarına) müşrikleri esir almaları hususunda tavsiyede bulunduğu dair aktarılmış bir bilgi mevcut değildir; ayrıca buna razı

⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/599.

⁹⁹ Hevârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 2/104; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/271; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn*, 2/187.

¹⁰⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Tenzihü'l-Kur'an*, 161.

¹⁰¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, 2/370.

¹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/203-297.

olduğuna ilişkin bir söz ifade etmemiştir. Bilakis ashâb (muhacir ve ensar) öteden beri seferlerde uygulamış oldukları bir alışkanlık (kural) olarak kendiliğinden buna kalkışmışlardır. Dolayısıyla âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'e yönelik bir azar söz konusu değildir.¹⁰³

Kanaatimizce Zemahşerî'nin ve bazı müfessirlerin belirttiği gibi söz konusu husus ile ilgili bir nas bulunmadığı için Hz. Peygamber ashâbıyla istişare edip, Hz. Ebû Bekir'in görüşü doğrultusunda kendi içtihâda bulunmuş; fakat bu içtihâd Allah'ın nezdinde uygun bir içtihâd olmadığı için kendisine böyle bir uyarı yöneltmiştir. Dolayısıyla bir nas bulunmayan bu hâdisede, Hz. Muhammed'e hitaben bir itâb/azar söz konusu değildir. Bilakis içtihâdındaki hatası düzeltilerek kendisine bu şekilde bir ikâz/uyarı yapılmıştır.

8. Hz. Muhammed'den Tebuk Seferi Olayında Hata Sâdır Olup Olmadığı Konusu

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in, Tebuk savaşına çıkmamak için çeşitli bahaneler ileri sürerek ondan izin isteyen bazı kimselere izin verdiği beyan edilmektedir:

صَدَقُوا وَتَعَلَّمِ الْكَاذِبِينَ عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعُونَ لَكَ الَّذِينَ

“Allah, seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup, yalancıları bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin verdin?”¹⁰⁴

Hz. Peygamber'e yönelik yapılan bu hitapta, onun bazı kimselere savaşa katılmamaları için izin vererek hata yaptığı sonucu çıkmaktadır. Bu ise Hz. Peygamberin ismet sıfatıyla çelişmektedir. Zemahşerî söz konusu duruma dikkat çekmekle birlikte kendi mezhebinin peygamberlerin ismet anlayışı doğrultusunda bunu izah etmeye çalışmıştır.

Keşşâf sahibinin bu hususta dile getirdiği yaklaşıma göre burada, bir hata söz konusudur. *عَفَا اللَّهُ عَنْكَ* / “Allah, seni affetsin!” ifadesi, yapılan bir hatadan kinâyedir. Zira af, suçtan sonra yapılması istenilen (gereken) bir şey olup, manası da *بَسَّ مَا فَعَلْتَ!* / “Yanlış ettin, ne kötü yaptın!” şeklindedir. “Neden onlara izin verdin?” ifadesi de inkârî bir istifhâm olup affa konu olan ve kinâyeli bir tarzda söz edilen şeyin açıklaması mahiyetindedir. Bundan ötürü bu izin verişinde bir masiyet ve hata söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda âyetin takdiri, “Niçin onlara savaşa katılmama hususunda izin verdin de senden izin alıp çeşitli mazaretler sunup savaşa çıkmadılar; izin vermek

¹⁰³ et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi tefsîri'l-Kur'ân*, (Beirut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbuât, 1399/1973), 9/280.

¹⁰⁴ Tevbe, 9/43.

için biraz bekleyip de mazaretlerinde haklı olanları, yalan söyleyenlerden iyice ayırıp inceleyedin!” şeklindedir.¹⁰⁵

Ayrıca bu âyette ortada söz konusu bir hata olduğunu destekleme hususunda Zemahşerî, Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın izin almaksızın iki şey yapmıştı: Biri münafıklara savaşa katılmama hususunda izin verme, diğeri de esir almak ki Yüce Allah kendisini bu hususta azarladığı şeklinde yorumu yer vermektedir.¹⁰⁶

Bu konuda bir kıyaslama yapacak olursak; Taberî, âyet-i kerîmede yumuşak bir üslup ile Hz. Peygambere yönelik bit itâb/azar söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Ancak Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin bu hâdisede daha uygun olanı yapmamasından ötürü ona itâb etmeden evvel, onun yaptığı bu hatayı affettiğini beyan etmektedir ki bu da Hz. Muhammed için bir lütuf sayılmaktadır. Akabinde Taberî de Kâtâde (v. 117/735)'ye isnaden Zemahşerî'nin âyette ortada bir hata varid olduğu hususunda onu destekleme mahiyetinde dile getirdiği yaklaşımını aktarmaktadır.¹⁰⁷ Tespit ettiğimiz kadarıyla ilk dönemdeki müfessirlerin çoğu burada aftan söz edilmesini ortada bir hatanın varid olduğuna bir delil olarak kabul etmekle birlikte Hz. Peygambere yönelik bir itâb olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰⁸

Mâturîdî'ye göre عَفَا اللَّهُ عَنْكَ /“Allah, seni affetsin!” ifadesi, Hz. Peygamber'in Allah'ın emri olmaksızın münafıkların savaştan geri kalmalarına izin verdiğine delâlet etmektedir. Bu da Hz. Peygamber'in herhangi bir emir olmaksızın bu hususta içtihad yaptığine ve içtihadın caiz olduğuna delâlet etmektedir. Ancak onun yaptığı bu içtihadın yanlışlığı, ona bu şekilde merhamet ve acıma ifade eden bir üslupla bildirilmiştir. Mâturîdî'ye göre bununla da Hz. Peygamber'in evlâ olanı terk etmiş olduğu kastedilmiş olabilir; zira onların savaşa katılmamalarıyla sâdik olanı yalancıdan ayırt edebilirdi; ya da bu ifade ile bir itâb/azar söz konusu değil, insanlar arasında muamelenin ne şekilde olması gerektiğini bildirmek istenmiştir.¹⁰⁹

Şerîf Murtazâ'ya göre ise Hz. Muhammed'in işlediği bu fiil bir günah niteliğinde olmadığı için, âyet-i kerîmede bir azar söz konusu olmamaktadır. Bilakis عَفَا اللَّهُ عَنْكَ /“Allah, seni affetsin!” ifadesi, Hz. Muhammed'in Yüce Allah'ın nezdinde üstün makamına delâlet

¹⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/48.

¹⁰⁶ a.yer. Tebük savaşında münafıklar ile ilgili bkz. Cevdet Paşa, Ahmet, *Peygamberlerin Kissaları ve Halifelerin Tarihleri*, (İstanbul: Akit Yayınları, 1997), 1/206.

¹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/478.

¹⁰⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/215; Hevârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*, 2/135; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn*, 2/208; Ünverdi, “Hz. Peygamber'in Ayrıcalıklı Yönlerinin Tevarüs Etmesinin İmkânı (İsmet Sıfatı Örneği)”. 384.

¹⁰⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, 2/412.

etmekte; bunun için de ondan bir izah istemektedir. Ayrıca bu ifade, bir kimsenin, merhamet ve acıma duygusu içerisinde bulunan birinin *لَمْ كَانَ كَذَا وَكَذَا، رَحِمَكَ اللَّهُ وَغَفَرَ* /“Neden böyle böyle yaptın? Allah seni afetsin” demesine benzemektedir. Âyette “Niçin onlara izin verdin?” sorusuna gelince Şerîf Murtazâ’ya göre bu tür ifadeler bazen bir itâb bazen de soru sorma ya da yapılan iş ile ilgili izahta bulunma amacıyla kullanılmaktadır. Durum böyle olunca, Hz. Muhammed hakkında âyet-i kerîmede menfî bir azar manasında kullanıldığını iddia etmenin bir manası yoktur. Bundan en kötü ihtimâlle Hz. Muhammed, bu konuda evlâ olan şeyi terk etmiş olmaktadır ki bunda da azarı gerektiren bir durum yoktur.¹¹⁰

Râzî ise, önce Hz. Peygamber’in hata işlediği yönünde yapılan görüşleri zikretmekte; akabinde de naklî ve aklî delillere dayanarak bu görüşlerin kesinlikle yanlış olduğunu ifade etmekte; ardından âyet-i kerîmedeki Hz. Peygamber’e yönelik bu hitabın, onun hakkında bir ta’zîm /yüceltmeye ve merhamete dalâlet ettiğini belirtmektedir. Ayrıca “Neden onlara izin verdin?” ifadesine gelince Râzî, özellikle bu hâdise, savaşlar ve dünyevî maslahatlar ile ilgili şeyler türünden olunca, daha evlâ ve daha mükemmel olan şeyin yapılmaması manasına hamledilebileceğini ifade etmektedir.¹¹¹ Ayrıca Âlûsî de “Allah seni affetsin!” ifadesinin, âyet-i kerîmenin başında getirilmesinin Hz. Peygamber’in kadrini yüceltiğini ve onu ta’zîm ettiğini ifade etmektedir. Akabinde de Mâturîdî’nin dile getirdiği ilk görüşünü zikretmekle birlikte Hz. Peygamber’in bu içtihadda yanılmış ise bile bunu (içtihâd) yaptığı için sevaba nail olduğunu belirtmektedir.¹¹² Ebüssuûd (v. 982/1574) ise, söz konusu ifade ile tevbenin faziletinin bildirildiğini ifade etmektedir. Buna göre her müminin tevbeye muhtaç olduğu anlaşılmalıdır. Hatta Allah’ın en seçkin olan kişileri (peygamberler) dahî olsa bazen evlâ ve efdâl olanı işlememesinden ötürü tevbeye muhtaçtır.¹¹³

Netice olarak “Allah seni affetsin” ifadesi bir dua ibaresi olarak görüldüğü için, bu hitaptan Hz. Muhammed’in hata işlemiş bir kimse olduğu manasını çıkaranlar mevcut olsa da müfessirlerin çoğu bunun isabetsizliğini birçok açıdan ortaya koymuşlardır. Kanaatimizce konuyla ilgili görüşlerden en makulu, âyet-i kerîmenin Hz. Peygamber’in bu hususta içtihâdda bulunduğu delâlet ettiğidir. Buna göre savaşa katılmamaya izin verilmenlerin mazaretleri insanî açıdan anlaşılabilir nedenlerle – Ancak Allah nezdinde isabetsiz olan bir karar ile- kabul etmesi yüzünden Hz. Muhammed’in sorumlu tutulmayacağını beyan

¹¹⁰ Şerîf Murtazâ, *Emâli’s-Seyyidi’l-Murtazâ*, 2/332.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 30/41-42.

¹¹² Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 5/108-109.

¹¹³ Ebüssuûd, *İrşadu’l-akli’s-selîm ilâ mezâyayı’l-Kitâbi’l-Kerîm*, (Kahire: Dâru’l-Mesâhif, ts.), 2/454.

eden bir merhamet, acıma ve bağışlama ifadesi olarak anlaşılmalıdır. Bu şekilde bir açıklama, Hz. Peygamber'in söz konusu hâdisede oldukça serbest davrandığı endişesiyle kendini suçlu görmekten kurtarmaktadır. Ayrıca bu âyette, sefere gitmeden önce sefere çıkmamak için kendine gelip mazaretleri ortaya koyanların durumunun iyice incelenmesi; mazaretleri sahih ise izin verilmesi gerektiği bildirilmektedir. Bu bildirimler her ne kadar Hz. Peygamber'e hitap etmiş olsa genel anlamda bütün müslüman idearecileri kapsamaktadır.

Sonuç

Peygamberlik kurumu, insana Yaratıcısına ve kendisiyle aynı özden olanlara karşı sorumluluklarını hatırlatmak, temiz bir yaşamın nasıl sürdürülebileceği hususunda rehberlik etmek ve onu, ulaşması gereken kemal (olgunluk) mertebesine ulaştırmak için; ilk beşerden itibaren başlamış ve son peygambere kadar devam etmiştir. Vahiy süreci tamamlandıktan sonra indirgemeci yahut aşırı yüceltmeci yaklaşımlar neticesi çeşitli peygamber tasavvurları ortaya çıkmıştır.

Beşere örnek ve önder olarak gönderilmiş olan peygamberlerin şahsında beşerî-nebevî tasnifin birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Zira nübüvvetin isbatı beşeriyetin korunmasıyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla insanlar arasından seçilmiş ve ilahî terbiyeyle yetiştirilmiş olan peygamberin, vahyi tebliğ hususunda hata etmeleri imkân dışındadır. Ayrıca şahsiyetlerine gölge düşürecek fiillerden ve davranışlardan da uzak oldukları yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bunların haricinde, beşer olmaları sebebiyle bazı hataları işlemeleri Kur'ân-ı Kerîm'in işaretiyle de mümkündür. Ancak ismi geçen peygamberler incelendiğinde, onlara yönelik yapılan i'tâb, kendilerinin büyük bir hata sebebiyle ikâz edildiklerini gösteren bir durum görünmemektedir. Uyarılan yönleri, başka bir ifadeyle âyet-i kerîmelerin hitab yönü, inanç, ibadet, helâl ve haram gibi dinî hususlarda olmamaktadır. Buna göre peygamberler dinî hususlarda, vahiy yoluyla korunmuş olmalarına nazaran, beşerî açıdan günlük yaşayışları, sosyal hayattaki etkinlikleri gibi konularda korunmuş değillerdi. Dünyalık işlerinde kendi görüşleri, içtihadları veya etraflarında bulunan insanlarla istişare etmek suretiyle ortak bir kararla hareket etmişlerdir. Bu sebeple onların bu hususta hata yapmaları gayet doğaldır.

Bu gerçekler ışığında, peygamberlerin günah işlemesi, ilk dönem tefsirlerinde normal görülürken sonraki dönemlerde günahlarının/hatalarının başka bir manaya hamledilerek farklı bir anlamın tercih edildiği, hamletmenin mümkün olmadığı durumda ise hâdiselerin, evlânın terki olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Zemahşerî'nin, peygamberlerin günahlardan masum olması hususunu, "aslah" inançlarının gereği olarak

savunduğu, onların Allah'ın lütfuyla büyük günahlardan korunduğu ancak küçük günahlar işleyebileceği düşüncesi bağlamında ele alıp izah ettiği tespit edilmiştir. Peygamberlerin "ismet" sıfatıyla çelişiyor gibi görünen âyet-i kerîmelere dair Zemahşerî'nin yaptığı açıklamalarla O'nun Mu'tezile akidesine sadık kaldığını söylemek mümkündür. Neticede, peygamberlere yönelik i'tab içeren âyet-i kerîmelerin sayısının az olduğu görülmüştür. Zira onlarda nadiren bir hata söz konusu olmaktadır. Onlar hakkında indirilen îkâz âyetleri, onların nübüvvetine ve şerefine gölge düşürmemekte; aksine bu gerçeğin (küçük hata işleme) sonraki dönemlerde müminler için geçerli olacağını vurgulamakta ve tevbenin kıyamete kadar meşru olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da peygamberlerin ismet sıfatına aykırı gibi görünen bir işkâl söz konusu olmamaktadır.

Kaynakça

Abdurrezâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk B. Hemmâm B. Nâfi' (v. 211/826-27). *Et-Tefsiru Abdürrezzâk*. Tahk. Mahmûd Muhammed Abduh. 12. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1989.

Abdülkâhir El-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir B. Tâhir B. Muhammed Et-Temîmî (v. 429/1037-38). *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkatî'n-Nâcye Minhum*. Nşr. Zâhid El-Kevserî. Beyrut: Menşurâtu'd-Dâri'l-Âfâki'l-Cedîd, 1402/1982.

_____ *Usûlu'd-Dîn*. Tahk. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2002.

el-Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Seyyid Mahmud (v.1270/1854). *Rûhu'l-Meâni Fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm Ve's-Sebi'l-Mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâsi'l-Arabî, ts.

el-Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (v. 855/1451). *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: Mustafâ el-Bâbî ve Evlâduhu, 1392/1972.

el-Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hâk b. Emîr Alî ed-Diyânüvî (v.1857/1911). *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*. 5. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.

el-Bâkillânî, *el-İnsâf fî mâ Yecibu İ'tikâdühû ve lâ Yecûzu el-Celhü Bihî*. Tahk. Muhammed Zâhid El-Kevserî. Mısır:El-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Türâs, 2. Basım, 1421/2000.

Bayat, Ekrem. "Peygamberlerin İsmet Sıfatı Ve Allah Merkezli Anlatımı". *Turkish Studies Comparative Religious Studies* 14/3 (2019), 451-463.

el-Beğavî, Ebû Muhammed El-Hüseyn B. Mes'ûd (v. 516/1122). *Meâlimu't-Tenzîl*. 8. Cilt. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1409/1989.

el-Beyzâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah B. Ömer B. Muhammed Eş-Şîrâzî (v. 685/1286). *Tavâliu'l-Envâr min Metâlî'l-Enzâr*. Tahk. Abbâs Süleyman. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1411/1991.

____ *Envâru't-Tenzîl Ve Esrâru't-Tevîl*. 1. b. 5. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1. Basım, ts.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed B. İsmâîl (v. 256/870). *Sahîhu'l-Buhârî*. 5. b. 5. Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.

Bulut, Mehmet. "İsmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/134.

Cevdet Paşa, Ahmet. *Peygamberlerin Kıssaları Ve Halifelerin Tarihleri*. İstanbul: Akit Yayınları, 1997.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl B. Hammâd (v.400/1009). *es-Sihâh Tâcü'l-Luğa ve Sihâhü'l-Arabîyye*. 6. Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim, 1399/1979.

el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir B. Abdirrahmân B. Muhammed (v.471/1078-79). *Derecü'd-Dürer fi Tefsiri'l-Ayi ve Süver*. Tahk. Velid b. Ahmed b. Sâlih el-Hüseyin, İyâd Abdüllatîf el-Gaysî. 6. Cilt. Britanya: Mecelletü'l-Hikmet, 1429/2008.

Ebû Hayyân El-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf (v.745/1344). *el-Bahru'l-Muhît*, Tahk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 11. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.

Ebü'l-Muîn En-Nesefî (v.508/1115). *Tabsratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîni*, Tahk. Hüseyin Atay, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1414/1993.

Ebüs-suûd (v.982/1574). *İrşadu'l-Aklî's- Selîm ilâ Mezâyayi'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9. Cilt. Kahire: Dâru'l-Mesâhif, ts.

el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen Âlî B. İsmâîl (v.571/1176). *Kitabu'l-Luma' fi'r-Reddi ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a*. Kahire: Matbaatu Mısriyye, 1416/1995.

el-Fîrûzâbâdî, Ebû'l-Tâhir Mecdüddîn Muhammed B. Ya'kûb (v. 817/1415). *Tenvîru'l-Mikbâs min Tefsîri İbn Abbâs*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

____ *Basâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*. Tahk. Muhammed Ali En-Neccar. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, 1417/1996.

el-Hâkim el-Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme (v. 494/1101). *Uyûnü'l-Mesâil fi'l-Usûl*. Tahk. Ramazan Yıldırım. Kahire: Darü'l-İhsân, 1439/2018.

ZEMAŞERÎ TEFSİRİNDE PEYGAMBERLERİN İSMETİNE BAKIŞ

el-Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrâhîm (741/1341). *Lübabu't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*. 4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.

el-Hevvârî, Hûd B. Muhakkem (v. 280/893). *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz*. Tahk. Şerîfî. 6. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Arabi'l-İslâmî, 1410/1990.

İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer El-Kummî Muhammed B. Alî El-Hüseyn B. Mûsâ (v. 381/991). *el-İ'tikâdât fi Dîni'l-İmâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Müfîd, 1414/1993.

Günaydın, Fatma. "İlk Dönem Tefsir ve Hadis Literatüründe İsmet". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 15/1 (2017), 1-28.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân (v. 327/938). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm Musnedu 'An Rasûlullâhi ve's-Sâhâbeti ve't-Tâbi'in*. Tahk. Tayyib, Es'ad Muhammed. 10. Cilt. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ Elbâz, 1417/1996.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ (v. 399/108). *Tefsîru İbn Ebî Zemenîn*. Tahk. İsmâîl, Muhammed Hasen ve Mezîdî. 5. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449). *el-Kâfi's-Şâfi fi Tahrîci Ehâdisi'l-Keşşâf*. Nşr. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd B. Hazm el-Endelüsî (v. 456/1064). *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*. 4. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn b. Ömer (v.774/1373). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. 2. b. 8. Cilt. Riyad: Dâru Taybe Li'n-Neşri Ve't-Tevzî', 1420/1999.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim Dînevrî (v.276/889), *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*. Tahk. Abdülkadir Ahmed Atâ. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1408/1988.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî (v.711/1311). *Lisânu'l-Arab*. 18. Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (v.597/1201). *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*. 9. Cilt. Y.y: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984

el-Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilğaffâr (v.756/1355). *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, ts.

el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed (v.430/1038). *el-Musnedu'l-Mustahrec alâ Sahihi İmâmi'l-Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Er-Râğib (v. V./X.). *el-Müfredât fî Garîbil-Kur'ân*. Tahk. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 1419/1998.

İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhul Beyan*. Çev. Murat Sülün, Ali Hakan Çavuşoğlu, Zekeriya Tüfekçioğlu. 23. Cilt. İstanbul: Erkam y., 2015.

el-Kâ'bî, Ebü'l-Kâsım Abdullâh B. Ahmed B. Mahmûd El-Belhî (v. 319/931). *el-Kitâbü'l-Makâlât ve Me'ahû Uyûnü'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*. Tahk. Hüseyin Hansu, Râcih Kürdî, Abdülhamid Kürdî, İstanbul: Kuramer, 1. Basım, 1439/2018.

Kâdî Abdülcebbâr (v.415/1025). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. Nşr. Ahmed Ebû Hâşim Abdülkerîm Osmân. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1408/1988.

____ *Tenzihü'l-Kur'ân Ani'l-Metân*. Beyrut: Dâru'n-Nehdâti'l-Hadîse, ts.

____ *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl IV (Rü'yetü'l-Bârî)*. Tahk. Mahmud Muhammed Kâsım. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1383/1963.

Kiraz, Celil. *Şerîf Murtazâ'nın Emâlî'sinde Kur'ân Müşkilleri ve Müteşâbihleri*, Bursa: Emin y., 2010.

el-Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik (v.465/1072). *Letâifu'l-İşârât*. 6. Cilt. Mısır: El-Heyetü'l-Mısriyye, ts.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1273). *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 20. Cilt. Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1427/2006.

el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed B. Muhammed B. Mahmûd (v.333/944). *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. 5. Cilt. Haz. Mecdi Bâsellum. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen (v.150/767). *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 5. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

en-Nehhâs, Ebû Ca'Fer Ahmed B. Muhammed (v.338/950). *Meâni'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurrâ, 1. Basım, 1415/1989.

en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah B. Ahmed B. Mahmûd (v.710/1310). *Medâriku't-Tenzîl ve Hâkâiku't-Te'vîl*. 3. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalemi't-Tayyib, 1419/1998.

Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, Nizamüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin El-A'rec (v.730/1329). *Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibü'l-Furkân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin (v. 493/1100). *Usûlu'd-Dîn*. Tahk. Hans Peter Linss. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1424/2003.

ZEMAŞERİ TEFSİRİNDE PEYGAMBERLERİN İSMETİNE BAKIŞ

er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer B. Hüseyin (v.606/1210). *İsmetü'l-Enbiyâ*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1406/1986.

____ *Mefâtihu'l-Gayb*, 1. b. 32. Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.

es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr (v.449/1057). *Kitabu'l-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fi Usûli'd-Dîn*. Tahk. Fethullah Huleyf. Mısır: Darü'l-Mârife, 1389/1969.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed B. Muhammed B. İbrâhîm (v. 427/1035). *el-Keşf ve'l-Beyân*. 10. Cilt. Tahk. İbn Âşûr, Ebû Muhammed. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

es-Süddî, Ebû Muhammed İsmâîl B. Abdirrahmân (v.127/745). *Tefsirü's-Süddi El-Kebir*. 2. Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1414/1993.

es-Süfyân es-Sevrî, Sa'îd b. Mesrûk es-Sevrî (v.162/778). *Tefsîru Süfyân es-Sevrî*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

es-Süyûtî (v. 911/1505). *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr*. 17. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

____ *Tenzihü'l-Enbiyâ an Tesfihi'l-Agbiyâ*. Tahk. Said Muhammed Lehamî. Beyrut: Âlimu'l-Kütüb, 1417/1996.

eş-Şerîf el-Murtazâ (v. 436/1044). *Tenzihu'l-Enbiyâ ve'l-Eimme*. Kum: İntişârâtü'r-Rızâ, 1366/1947.

____ *Emâli's-Seyyidi'l-Murtazâ*. Tahk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 2. Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2004.

Şen, Mustafa. "Peygamberlerin İsmet Sıfatının Kur'ân Yorumlarına Etkisi (Hz. Âdem Örneği)". *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/10, (2018). 383-414.

____ "İsmet Sıfatının Kur'ân Yorumuna Etkisi". *Ekev Akademi Dergisi* 23/77, (2019), 297/321.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed (v.1250/1834). *Fethu'l-Kadîr*. 5. Cilt. Beyrut: Dâru Vefâ, 1415/1994.

eş-Şeyh el-Müfîd, Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Ukberî (v.413/1022), *en-Nüketü'l-İ'tikâdiyye*. Tahk. Ridâ el-Muhtârî. Kum: Yay.y., 1413/1993.

et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin (v.1904/1981). *el-Mizân Fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 22. Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemi li'l-Matbuât, 1399/1973.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (v.310/923). *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 36. Cilt. Kahire: Dâru Hicr Li't-Tabâati Ve'n-Neşri Ve'-Tevzîi Ve'l-İ'lân, 1. Basım, 1422/2001.

et-Tabersî, Emînü'l-İslâm Ebî Alî el-Fadl b. Hasen (v.548/1154). *Mecmau'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. 9. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtazâ, 1426/2006.

et-Tûsî (v. 344/955). *Keşfu'l-Murât fi Şerhi Tecridi'l-'İtikât*. Kum: İntişârât Şekûrâ, 1371/1952.

Ünverdi, Mustafa, "Hz. Peygamber'in Ayrıcalıklı Yönlerinin Tevarüs Etmesinin İmkânı (İsmet Sıfatı Örneği)". *Kelam Araştırmaları* 13/1 (2015), 373-409.

el-Vâhidî (v.468/1076). *El-Basît fi Tefsîri'l-Kur'ân*. Tahk. Abdullah b. İbrâhîm er-Reys, Abdurrahmân b. Abdülcebbâr b. Sâlih Hasâvî. İskenderiyye: Dâru'l-Müsavveri'l-Arabî, t.y.

_____ *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Tahk. Safvân Adnan Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, t.y.

ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (v.311/923). *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*. Tahk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1. Basım, 1408/1988.

ez-Zemahşerî (v.538/1144). *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*. 1. b. 6. Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998.

ez-Zuhaylî, Vehbe Mustafâ. *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîdeti ve's-Şeri'âtî ve'l-Menhec*. 17. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1411/1991.